دکتۆر عومەر عەبدولعەزیز

ڕەوتی بەناو قورئانییەکان و حوجییەتی سوننەت

مێژووی سەرهەڵدانیان، بەشێک لە بۆچوونەکانیان و وەڵامیان
ئەتریی بیرۆکەی ئیکتیفا بە قورئان، پێگەی سوننەت لە تەشریعدا

التفسير

ڕێکخراوی زانست

لەم کتێبەدا

* شەرە ڕیوایەت و زۆربوونی ڕیوایەتی هەڵبەستراو.

* سەرگەرمبوونی زانایانی فەرموودە بە لایەنی سنەدەوە.

* بیرۆکەی نەسخبوونەوەی قورئان بە فەرموودە.

* بەڵگەهێنانەوە بە هەندێك ئایەت لەسەر ئیکتیفا بە قورئان.

* بەشێك لە بۆچوونە نامۆکانی ڕەوتی قورئانییەکان.

* حوجییەتی سوننەت لە قورئاندا.

* جگە لە قورئان و سوننەت، گوێڕایەڵی (أولوا الأمر) یش هەیە.

* جۆرەکانی سوننەت لە ڕووی حوجییەتەوە.

* دەربارەی مامەڵە و هەڵس وکەوتی پێغەمبەری خوا.

* چ جۆرێکی (سوننەت) بە بەڵگە وەردەگیرێت؟

* چۆنیەتی کارکردن بە سوننەت.

ڕێکخراوی زانست

بسم الله الرحمن الرحيم

ڕەوتی بەناو
(قورئانییەکان) و
حوجییەتی (سوننەت)

ڕەوتی بەناو (قورئانییەکان) و حوجییەتی (سوننەت)

نووســـینـــی
دکتۆر عومەر عەبدولعەزیز

بڵاوکردنەوەی
نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
ڕێکخراوی زانست بۆ باس و توێژینەوە (٧)

نەخشەسازی ناوەوە و بـــەرگ
نەوزاد کۆیی

خـــــــەت
نـــەوزاد کۆیـــی

قەبارەی کتێب
٢٤×١٧- (١٢٣) لاپەڕە

نۆرە و ساڵی چاپ
دووەم ١٤٣٧ ك - ٢٠١٦ ز

تـــــیراژ
١٥٠٠ دانە

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی
سپاردنی (١٨٣) ی ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر هوتێلی شیرین پالاس
+964 750 818 08 66
www.al-tafseer.com
tafseeroffice@yahoo.com
/TafseerOffice

ڕەوتی بەناو (قورئانییەکان) و حوجییەتی (سوننەت)

مـێژووی ســەرهەڵــدانیان، بەشـێك لە بۆچونەکانیان و وەڵامیـان، مەترسی بیرۆکەی ئیکتیفا بە قورئان، پێگەی سوننەت لە تەشریعدا

نووسـینـی

دکتۆر عومەر عەبدولعەزیز

ڕێکخراوی زانست

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْۖ فَإِن تَنَٰزَعْتُمْ فِي شَيْءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيْرٞ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ٥٩ ﴾ النساء:٥٩.

﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِيَّ ٱلْأُمِّيَّ ٱلَّذِي يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَٰلَ ٱلَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِهِۦ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَٱتَّبَعُواْ ٱلنُّورَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ١٥٧ ﴾ الأعراف:١٥٧.

﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ٤٤ ﴾ النحل:٤٤.

﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِي ٱخْتَلَفُواْ فِيهِ وَهُدٗى وَرَحْمَةٗ لِّقَوْمٖ يُؤْمِنُونَ ٦٤ ﴾ النحل:٦٤.

پێشەكییەك دەربارەی
سەرهەڵدان و ناو و پێناس

لەبەر هەندێك هۆكاری بابەتیی و بەشێك لە گرفتە سیاسییەكانی ناوخۆی ئوممەتی ئیسلامیی، لە سەدەی یەكەمی كۆچییەوە - بەتەواویی لە سەردەمی خەلیفەی چوارەمی موسڵمانان عەلی كوڕی ئەبو تالیبەوە (خوا لێی ڕازی بێت) - دەستەو تاقمێك لە (خەواریجەكان) پەیدا بوون، كە كەوتنە بیری ڕەدكردنەوەی فەرمودەو سوننەتی پێغەمبەری خواو بانگەشەكردن بۆ دیاریكردنی قورئانی پیرۆز وەك تاكە سەرچاوەی تەشریع و وەرگرتنی حوكمە شەرعییەكان.

ڕەوت و چالاكیی ئەمانە بەدرێژایی مێژوو، هەڵكشان و داكشانی زۆری بەخۆیەوە بینی. زانایان و دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەو سەردەمانە، سەرەتا زۆر دڵسۆزانە لە ڕێی گفت و گۆوە هەوڵی زۆریان لەگەڵدان كە بێنەوە سەر ڕێ، دواجار زانایان ئاشكاوانە قسەی خۆیان بەرامبەریان كردو بە لادەرو تێنەگەیشتوو لە قەڵەمیان دان، دەسەڵاتی ئیسلامیش - بە هاوكاریی ئەو بۆچوونەی زانایان - ئیجرائاتی خۆیان لەگەڵ كردن.

ئەمانە لە سەدە پێشووەکانی مێژووی ئیسلامدا ناوێکی دیاریکراویان نەبوو، چونکە لە سەرەتاوە لە (خەواریجەکان)ی دوژمنانی پێشەوا عەلی، پێك هاتبوون، دوایی ژمارەیەك لە (موعتەزیلە)و (روافض)و (کەلامییەکان) تێکەڵیان بوون، هەندێك جار زانایان - لەوانە پێشەوا شافعی- دەستەواژەی (زنادقە)یان بۆ بەکارهێناون، کە تا ڕادەیەك کاردانەوەی پێوە دیارەو دەبوایە ئەوانەیان کە لە بازنەی ئیسلامدا ماونەتەوە، ئەو دەستەواژەو نازناوەیان بۆ بەکار نەهێنن.

ئەم ڕەوتە بەدرێژایی چواردە سەدەکەی مێژووی ئیسلام، ناوبەناو سەریان هەڵئەدایەوە، جارجاریش کپ دەبوونەوە. بەڵام کاتێك لە سەدەی هەژدەی زاینیدا لە بەشە موسڵمانەکەی وڵاتی (هیندستان)دا - لە گەرمەی پەلاماری ئینگلیزەکاندا - سەریان هەڵدایەوە، ناوی (أهل القرآن)یان لەخۆیان ناو ناوبانگیان بە (قورئانییەکان) دەرکردو ئینگلیزە داگیرکارەکان دەستیان بە پشتی هەندێکیاندا هێناو هاوکارییان کردن و ڕابەرەکانیان خەڵات کردن.

ئەم تاقمانە، دەستەواژەی (أهل القرآن)یان بەرامبەر (أهل السنة) بۆ خۆیان داناوە، بە مەبەستی خۆجیاکردنەوە لە تەواوی موسڵمانان، کە لای ئەوان ئەم زۆرینەیەی کە بە (أهل السنة) ناسراون، گومڕان و لە مەنهەجیەتی دروستی قورئان، لایان داوە، چونکە شوێنی ڕیوایات کەوتوون، کە لای ئەوان زۆربەی هەرەزۆری ڕیوایەتەکان بە هەڵبەستراوو ناڕاست دەزانن و ڕەدیان دەکەنەوە، لەبەر ئەوەی ڕاوییەکانیان بەلای ئەوانەوە یان پشتگیری عەلی بوون، یان مەعاویە، یان لیژنەی ئاشتیی نێوانیان، کە هەر سێ دەستەکە لای ئەوان ڕیوایەتیان قبوڵ

نیەو شایەتییان وەرناگیرێت، بگرە لەسەر ئەسڵی ئیمان و موسڵمانێتی زۆربەشیان قسەیان هەبووە.

سەبارەت بە دەستەواژەی (أهل السنة): ڕاستە کە لە قورئانی پیرۆزدا نەهاتووە، بەڵام لە سەدەی یەکەمی کۆچییەوە بووە بە وەصف و پێناس بۆ ئەو کەسانەی کە لەسەر ڕێبازی گەورە زاناکانی ئوممەتی ئیسلام ماونەتەوە.

دیارە ئەم ناوە (ئەهلی سوننەت) لەکاتێدا بوو بە پێناس و نازناو، کە چەندین گروپ و دەستەو تاقمی تر سەریان هەڵداو بەرامبەر ئەو دەستەو تاقمانە ئەم نازناوە ڕەواجی پەیدا کرد، بە مەبەستی جیاکردنەوەو ناسینەوە، وەگەرنا لەڕووی مەنهەجییەوە، دەکرێ قسە لەسەر ئەو ناوەش بکرێت، چونکە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا ناوی لە هەموو ئوممەتی یەکتاپەرستیی ناوە (موسڵمان)، دەفەرموێ:

﴿ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ ﴾ الحج: ٧٨.

بەهەرحاڵ، ئەم کورتە باسەی لەبەردەستی خوێنەری بەڕێزدایە، هەوڵێکی سەرەتاییە بۆ خستنەڕووی هۆکارەکانی سەرهەڵدانی یەکەمجاری ئەو دەستەو تاقمانەو هۆکارو فاکتەرە هاندەرەکانی سەرهەڵدانەوەیان لەم سەردەمە هاوچەرخەدا. لەگەڵ ئاگاداربوون لە بنەما فکرییەکانی بیرکردنەوەیان و وەڵامدانەوەی گرنگترین بۆچوونە هەڵەکانیان.

مەترسیدارترین دەرکەوتەی ئەم ڕەوت و ڕێبازە، بریتیە لە ڕەدەکرنەوەی زۆربەی زۆری حوکمە ئیسلامییەکان، بەوپێیەی کە لە (سوننەت)ەوە

وەرگیراون، وەك سەرچاوەی دووەمی تەشریع. واتە هەر حوکمێك بە ڕوونیی و دوورو درێژی لە قورئاندا باس نەکرابێت، ئەوان قبوڵیان نیە، وەك زۆرێك لە برِو شێوازی زەکاتدان (أنصبة الزكاة)، یان مەناسکی حەج و عومرە، یان ئەحکامی هاوسەرگیریی و جیابوونەوە، بگرە هەندێکیان قسەیان لەسەر ئەم شێوازی نوێژکردن و حەجکردنەش هەیە، کە ئوممەتی ئیسلامیی لەسەری کۆکن.

ئامانج لەم هەوڵەش، ئاگاداربوونەوەی نەوەی نوێی ڕابوونی ئیسلامیی کوردستانە لە هۆکارەکانی سەرهەڵدانەوەی ئەو بیرۆکانەو دوورکەوتنەوە لەو دەستەو تاقمانەی کە لە پەنای ئەو ڕەوتەدا بێئاگایانە لە بایەخی سوننەت دەدەن لە ژیانی موسڵماناندا، بەهیوای تێگەیشتنێکی هاوسەنگ لە بابەتە فکرییەکان و دوورکەوتنەوە لە پەڕگیریی و تێگەیشتنی لاسەنگ لەو بنەمایانەی پەیوەندییان بە سەرچاوەکانی تەشریع و ئەحکامەوە هەیە.

هەوڵە ڕیفۆرمیی و ئیصلاحییەکان جیاوازن لەم ڕەوتە

لە کۆتایی ئەم پێشەکییەدا پێویستە ئەوەش بڵێین: کە لە سەردەمە جیاجیاکانی مێژووی ئیسلامدا - ئێستاشی لەگەڵدا بێت - ڕەوتێکی چاکسازیی بەردەوام هەبووەو هەیە، بۆ گەڕانەوە بۆ قورئانی پیرۆزو سوننەت و ژیاننامەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)و خاوێنکردنەوەی فیکری ئیسلامیی و کەلەپوری فیقهی لە زۆرێك لە خەوش و خاڵی ڕیوایەتی هەڵبەستراوو فتوای لاوازو بۆچوونە دژ بەقورئانەکان، کە بەهۆی زیادەڕۆچوون لە ڕیوایاتدا کەوتنە ناو کتێب و سەرچاوەکانەوە.

ئێمە لەم باسەدا کە قسە لەسەر (قورئانییەکان) دەکەین، بەهیچ شێوەیەك مەبەستمان ئەو ڕەوتە ئیصلاحییە خەمخۆرەی فکری ئیسلامیی نیە، کە هەوڵ دەدات بۆ گێڕانەوەی قورئانی پیرۆز بۆ کۆڕی ژیان و ئاشناکردنەوەی موسڵمانان بە پەیامەکەی، کە خۆمان بەبەشێك لەو ڕەوتە دەزانین، بەڵکو بە تەواویی و ڕوونیی مەبەستمان ئەوانەن کە لەژێر ناونیشانی پشتگیریی لە قورئاندا- بەبێ زانیاریی

دروست و بەبێ کەرەستەو تفاقی زانستیی- کەوتوونەتە باسی ڕەتکردنەوەی فەرموده بەڕەهایی و بانگەشە بۆ بیرۆکەی (ئیکتیفا بەقورئان)- ئەویش بە تێگەیشتن و تەفسیری خۆیان کە - وەك وتمان- بیرۆکەیەکی کۆنی بەشێك لە خەواریجەکانە.

واته: نابێت هەوڵی چاکسازیی و ڕیفۆرم لە فیکری ئیسلامیداو تەقالای زاناو بیرمەندانی دڵسۆز، تێکەڵ بەباسی ئەو تاقمانە بکرێت، کە لە کرۆکی ئاین و ڕایەڵەی چاکسازیی دوور کەوتوونەتەوە، چ زۆرێك لەوانەی ناوی خۆیان ناوە (أهل القرآن) یان (قرآنیون)، یان هەر ناوێکی تر.

لایەنگرانی ڕەوتی نوێبوونەوە لە فکری ئیسلامیدا، لە هەوڵی پێداچونەوەی تەفسیری هەڵەی هەندێك ئایەت و ڕاستکردنەوەی ڕاڤەی نادروستی زۆرێك فەرمودەو ئاڵ و گۆڕی زۆرێك فتواو ڕاو بۆچوونی بەسەرچوون، کە یان لە بنەڕەتدا لاواز بوون، یان ئیجتیهادو بۆچوونەکان بۆ کاتی خۆیان گونجاو بوون و بۆ سەردەمی هاوچەرخ لەبارو سازگار نین. ئەم دوو کارو ئامانج و مەبەستە، زۆر لەیەك جیاوازن و دوو ڕێبازی لێکدوورن، نابێت کەسەکان و باسەکانیان تێکەڵ بکرێن.

هیوادارم خوێنەران لەم سەرەتایەوە ئەم سەرنجە بەهەند بگرن و، ئەو دوو مەودایە لەلایان تێکەڵ نەبێت و، ئەم نامیلکە دەستپێکەش خزمەتێك بەو بوارە بکات.

یەکەم

مێژووی سەرهەڵدانی بیرۆکەی ڕەدکردنـەوەی سـوونـەت و چەند ڕاسـتییەکی گـرنگ

١
سەرەتای بیرۆکە لە ناکۆکییەکانی سەردەمی خەلیفە (عەلی)یەوە

بیرۆکەی ڕەخنەگرتن لە سەرچاوەکانی فەرمودەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بەشێوەیەکی ڕەسمیی و ڕۆشن، دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (خەواریجەکان)[1]ی سەردەمی خەلیفەی چوارەم، عەلی کوڕی ئەبو تالیب (خوا لێی ڕازی بێت)، کاتێك بڕیاریان دا هیچ فەرمودەیەك لەو (صەحابە)و (تابعی)یانە وەرنەگرن، کە پشتیوانی عەلی و مەعاویە

---

(١) خەواریج گروپێك لە سەربازانی عەلی کوڕی ئەبو تالب بوون (خوا لێی ڕازی بێت)، کە لەبەر ڕازیبوونی بە ناوبژیوانیی و (تەحکیم) لە جەنگی (صەفین)دا، دژی هەستان، لەوێشەوە ناونران (خەواریج)، واتە: دەرچووەکان لە گوێڕایەڵیی سەرکردە، پێشیان دەگوترا (الحرورية)، چونکە مەڵبەندی گردبونەوەیان شوێنێك بوو بەناوی (حروراء)، بەڵام خۆیان ناوی خۆیان نابوو (شراە) واتە: فرۆشیاران، بەو پێیەی وایان دانابوو گیانی خۆیان فرۆشتووە بە خوای گەورە. ئەوانە پەیمانیان دا بە کەسێك بەناوی (عبد الله بن وهب الراسبي)و لە جێی خەلیفە عەلی ناویان نا (أمير المؤمنين). دواتر جەنگێکی گەورە لە نێوان ئەوان و سوپای عەلی ڕووی دا بەناوی (نەهرەوان). بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: الکامل، ابن الأثير، بەرگی سێیەم. الملل والنحل، شەهرستانی، ١/١٧٠ و بەرەو ژوور. هەروەها: الفرق بين الفرق، الشهرستاني، لا: ٧٣.

بوون، یان لەگەڵ ناوبژیوانییەکەی عەمری کوڕی عاص و ئەبو موسای ئەشعەری بوون لە جەنگی (صەفین)دا، بەو پێیەی ئەو دوو هەڵوێستە - چ (بەشداریی شەڕەکان)، چ (ئاشتەوایی و ناوبژیوانیی) - دژی حوکمی قورئانن و سەرئەنجام مایەی لەدەستدانی مەرجی متمانەن لە ئایندا. بۆیە (خەواریج) هەر فەرمودەیەك لە سەنەدەکەیدا کەسێکی لەو (صەحابەو تابعین)انەی تێدا بووبێ، ڕەدیان کردۆتەوەو بە هەڵبەستراویان زانیوە، یان بەلای کەم بە حوجەتیان نەزانیوە بۆ وەرگرتنی ئەحکتمی شەرعیی.

ئەم خەواریجانە هاوشێوەی (بیۆریتانە مەسیحییەکان)[1]یان بەسەر هات- خاوەنی (مەزهەبی پاکیی)- کە ژمارەیەك لە برۆتستانتە ئینگلیزەکانی سەدەی پازدەی زاینیی بوون و بانگەشەی پاککردنەوەی کەنیسەیان دە کرد لە گەندەڵیی و بیدعەو داهێنراوەکان، بەڵام خۆشیان سەرچاوەی لادان و سەرکەشیی بوون و نەیانتوانیی کاریگەرییەکی ئەوتۆ بەجێ بهێڵن.

خەواریجیش لای خۆیانەوە سەرەتا هەمان لافیان لێ دەدا، گوایە ئیسلام بگێڕنەوە بۆ سەرچاوە بنەڕەتیی و بێ خەوشەکەی خۆی کە قورئانە، بەڵام دواتر بیرۆکەو ئامانجەکە لە دەستیان دەرچوو، پەیڕەوانیان لە ڕایەڵەی دروستی ئیسلام ترازان و جوڵانەوەکەیان بە ئاقارێکی تردا چەرخاند، چونکە سەری لە تەکفیرکردنی موسڵمانان و ڕەدکردنەوەی سەرچاوەبوونی سوننەت بە ڕەهایی و ئینکترکردنی بەشێکی زۆری ئەحکامەوە دەرچوو..

---

(١) بڕوانە (النظم الإسلامية)، دیمۆمبین، لا: ٤٨، بە نەقڵ لە: (١٠ ثورات في الإسلام، د. علي حسني الخربوطلي، دار الأداب، بيروت، ط٢، ١٩٧٨، ص: ٥٠).

بەشدارانی ناکۆکییەکان ڕیوایەتیان ڕەدکرایەوە

جا، بەو پێیەی کە زۆربەی صەحابەو تابعین - هەریەك بە شێوەیەك لە شێوەکان- یان لەو ڕوداوانەدا بەشدار بوون، یان لەگەڵ ناوبژیوانیی بوون، وای لێ هات کە خەواریج ڕێژەیەکی زۆری ئەو فەرمودانە ڕەد بکەنەوە کە ئەو کەسانە گێڕاونیانەتەوە، مەگەر ئەو ڕیوایەتانەی لەکەسەکانی خۆیانەوە گوێزراونەتەوە، کە ڕێژەیەکی زۆر کەم بوون، ئەوان دەیانگوت: خوا فەرمویەتی: (إن الحكم إلا لله)[1]، بەڵام عەلی و ناوبژیوانان بە حوکمی خوا کاریان نەکرد. بۆیە سەرەنجام کار گەیشتە ئەوەی عەلی و تەلحەو زوبەیرو ئەبو موسای ئەشعەری و عەمری کوڕی عاص و تەواوی پشتیوان و لایەنگرانیان (خوا لێیان ڕازی بێت) بە کافر بزانن، چ جای ڕیوایەتەکانیان قبوڵ بکەن.

ئەوەتا سەرکردەیەکیان بەناوی (نافع کوڕی ئەزرەقی خارجی) دەرهەق بە تەواوی ئوممەت لەو کاتەدا وتی: "هەموو موسڵمانان وەکو

---

(١) بۆ درێژەی ئەم بابەتە بڕوانە (الملل والنحل)ی شەهرستانی، ١٧١/١.

کافرەکانی عەرەب کافرو بێباوەڕن، هیچیان لێوەرناگیرێت، مەگەر موسڵمانبوون، یان کوشتن"![1]

دواتر کار گەیشتە ئەوەی هەندێکیان هەموو خەڵکییان تەکفیر کرد، جگە لە پەیڕەوانی خۆیان، بەو پێیەی خەڵکیی لە ناهەقیی بێدەنگ بوون.

دیارە ئەو خەڵکەش کە تەکفیر کرا، زۆربەی زۆری ئوممەتی ئیسلامیی بوو، لە پەیڕەوانی صەحابەو شوێنکەوتەکانیان!

---

(١) الكامل في التاريخ، ابن الأثير، ٣/٢٣٧.

لە بۆچوون و هەڵوێستێکی سیاسییەوە، بۆ بۆچونێکی فکریی

ئەم بۆچوونەی خەواریج، سەرەتا لە فۆڕمێکی کاڵ و خامدا بوو، دەتوانین بڵێین بۆچونێکی سیاسی کاتیی بوو، بەڵام دواتر بووە ڕێبازو مەسلەکێکی فکریی و بەرگی ئیجتیهادیان کرد بەبەریداو بوو بە بۆچوونێکی مەزهەبیی. ڕاستە وەك مەزهەب ناوێکیان لە خۆیان نەنا بوو، بەڵام بیرۆکەکە گەرای لێ کەوتەوەو ئەو ڕێبازەی لێ هاتە بەرهەم کە دواتر ناونرا (ڕێبازی قورئانییەکان)، چونکە کاتێك زۆربەی فەرمودە ڕەد بکرێتەوە، دیارە تاکە سەرچاوەی جێی متمانە بەلای ئەوانەوە کە بمێنێتەوە هەر قورئانی پیرۆزە، ئەویش بە تەفسیرو ڕاڤەی تایبەتی خۆیان و بە لەبەرچاونەگرتنی ئەو ڕاستییە کە سوننەت ڕوونکەرەوەی بەشێك لە قورئانە، وەك قورئان خۆی لە باسی ئەرکەکانی پێغەمبەردا، لە چەندین شوێندا ئاماژەی بۆ کردووە..

عبد القاهر بەغدادی لە (أصول الدین)دا دەڵێت: "خەواریجەکان وای بۆچوون کە لە ئەحکامی شەریعەتی ئیسلامدا، هیچ شتێك جگە

لە قورئانی پیرۆز حوججەت و بەڵگەی تێدا نیە."[١] یان کۆمەڵێکیان بەناوی (مەیمونیە) وتیان: "باپیرە دەتوانێت کچەزاو کوڕەزا - واتە کچی کچ و کچی کوڕ- لەخۆی مارە ببڕێت، چونکە لە ئایەتەکانی تایبەت بە (محرمات) باس نەکراون."![٢]

ئەمە پوخت و ڕوون، قسەو هەڵوێستی خەواریج بووە، دواتر، بەپاڵنەری ترو لە ڕێی هۆکاری تری سیاسی و مەزهەبیی و (کەلامی)یەوە، شیعەکان و بەشێك لە زانایانی زانستی کەلام - بەتایبەتی هەندێك لە زانایانی گروپی موعتەزیلە - کەوتنە داوی هەمان بۆچونی خەواریج و گومان دروستکردن لەسەر کۆی فەرموودەو سەرچاوەکانی فەرموودە، بۆیە هەموویان دروشمێکیان بەرز کردەوە، دەیانگوت: (حسبنا کتاب الله)، واتە: کتێبی خوا - یانی قورئان- مان بەسە.

بۆ نمونە: تاقمی (نظامیة) لە موعتەزیلە وتیان: "ڕوایاتی موتەواتەر هیچ حوججەت و بەڵگەیەکیان تێدا نیە، چونکە دەگونجێت درۆ تیایاندا ڕوو بدات."[٣] لەبەر ئەم هۆکارەیشە ئەو بابەتانە هەموو ڕەد دەکەنەوە کە لەڕێی ڕیوایەتەوە دووپات بوونەتەوە، وەك: سزای خراپکاران لەناوگۆڕدا، سزای ئارەقخۆر، پرسینەوەی نەکیرو مونکەر، شەفاعەتی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم بۆ گوناهکاران. هتد.

---

(١) أصول الدين، عبد القاهر البغدادي، ١٩٢٨، ئەستەنبوڵ، ص: ١٩.

(٢) الفصل في الملل والأهواء والنحل، ابن حزم الأندلسي، ١٧٥/١. مەبەست لە ئایەتی (محرمات) ئایەتی ٢٣ی سورەتی (النساء) یە کە دەفەرموێ:
﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ ... ﴾ تا کۆتایی.

(٣) أصول الدين، عبد القاهر البغدادي، ص: ١١.

پاش ڕەدکردنەوەی ڕاوییەکان، ڕەدکردنەوەی ئەحکام سەری هەڵدا

لە قۆناغێکی تردا، گرفتی گەورەتر دروست بوو، ئەویش ئەوە بوو کاتێك کە زۆربەی سوننەت و فەرمودە لای ئەوان ڕەد کرانەوە، لەگەڵیدا زۆربەی (ئەحکامی تەفصیلی)ش ڕەد دەکرێنەوە، چونکە وەك ئاشکرایە زۆرێك لە ئەحکامەکانی ڕوکنە بنچینەییەکانی ئیسلام لە قورئاندا تەنها ئاماژەیان پێ کراوەو درێژەیان پێ نەدراوە، بۆ نمونە: چۆنیەتی نوێژ، ژمارەی ڕکاتەکانی، کاتەکانی نوێژ، زیکری ناو ڕوکنەکانی، هەروەها ڕێژەو بڕی زەکاتی زێڕو زیوو ئاژەڵ و بەروبوم، یان چۆنیەتی جێبەجێ کردنی هەندێ لە مەناسکەکانی حەج و. هتد، ئەمانە هەمووی لە سوننەتدا ڕوونکراونەتەوە.

بۆیە لەناو خەواریجدا قسەی وا سەری هەڵدا کە نوێژ تەنها وتنی تەسبیحاتێکە لەو کاتانەدا کە قورئان باسی کردوون، واتە کاتەکانی (دلوك الشمس)و (غسق اللیل) و (الفجر) و (قبل طلوع الشمس) و (بعد الغروب) و. هتد. هەروەها زۆربەی ئەحکامی ڕۆژوو مەناسکی حەج و بابەتەکانی زەکات و زەواج و تەڵاق و ..هتد، هەموو ڕەدکرانەوە، بەو پێیەی بە ڕیوایەت لە کەسانێکەوە سەلمێنراون کە ئەوان گێڕانەوەیان قبوڵ ناکەن.

٥

شەڕە ڕیوایەت و زۆربوونی ڕیوایەتی هەڵبەستراو

لەبەر ئەو کارو کاردانەوە هەڵانەو ئەو ڕوداوانەی لێیان کەوتنەوە، دەیان ڕیوایەتی دژ بەیەك دروستکران. بۆ نمونە: بەرەی لایەنگری دژە فەرمودە، ڕیوایەتی زۆریان تاشی کە قورئان کافییەو هەرچی فەرموودە هەیە دەبێت لەبەردەمی قورئاندا دانرێت، ئەمەش بووە دیاردەیەکی هەوەسکاریی و هەرکەس فەرمودەیەکی بەدڵ نەبوایە، دەیگوت لەگەڵ فلان ئایەت یەکناگرێتەوە. بۆ نمونە ئەم ڕیوایەتەیان هەڵبەست:

(إذا جاءكم الحديث فأعرضوه على كتاب الله، فإن وافقه فخذوه ..)[١].

---

(١) تەواوی سەنەدەکانی ئەم ڕیوایەتە، هەڵبەستراوو ناڕاستن. (خطابی) دەڵێت: ڕیوایەتێکی پووچ و بێ بنەمایە، (یحیی کوڕی معین)یش دەڵێت: زندیقەکان هەڵیان بەستووەو دایانناوە. دەیان زانای تریش بە هەڵبەستراوو درۆیان داناوە. (عون المعبود، العظيم آبادی). د.عبد الغني عبد الخالق لە کتێبی (حجية السنة) لا: ٧٣، وتوویەتی: (أما عن أحاديث العرض على كتاب الله، فكلها ضعيفه، لا يصح التمسك بها، فمنها ما هو منقطع، ومنها ما بعض رواته غير ثقه أو مجهول."

واتە: ئەگەر فەرمودەتان هاتە ڕێ، بیگرن بەڕووی قورئاندا، ئەگەر پێی خوارد، وەریبگرن.

بەرەی دژیشیان - واتە ئەوانەی بەزیادەڕەویی ویستیان بەڵگەبوونی فەرمودە بسەلمێنن - چەندین ڕیوایەتیان هەڵبەست دەربارەی بەڵگەبوون و حوجییەتی فەرمووده. بۆ نمونە لە هەڵبەستراوێکدا هاتووە:

(كان جبريل ينزل على النبي بالسنة، كما ينزل عليه بالقرآن)[1].

واتە: جبریل هەروەك قورئانی بە وەحی بۆ پێغەمبەر دەهێنا، سوننەتیشی بۆ دەهێنا، کە هیچ کام لەو دوو ڕیوایەتە ڕاست نین و بە ڕوونی کاردانەوەی پێوە دیارە، بۆیە لەو میانەیەدا تێگەیشتنی هاوسەنگانە بزر کراو پێگەی دروستی سوننەت لە ڕیزبەندی سەرچاوەکانی شەریعەتدا لە خەڵکێکی زۆر شێوێندرا.

---

(١) ئەم ڕیوایەتەش ناڕاستە هەڵبەستراوە، لە (سنن الدارمی، المقدمة، باب السنه قاضية على كتاب الله، ١/١١٧)، بە ژمارە: ٥٨٨، هاتووە. بەڵام ڕیوایەتێکی (مقطوع) و سەنەد پچڕاوە.

سەرگەرمبوونی زانایانی فەرموودە بە لایەنی سەنەدەوە

ململانێی ئەو دوو بەرەیەی سەرەوە، بە تەواوی زانایانی فەرمودەناسی سەرگەرم کرد، دەیان زانای گەورەو بەتوانا، تەمەنی ٧٠ و ٨٠ ساڵی خۆیان لە پێناوی پاککردنەوەی سەرچاوەکانی فەرمودە لەم جۆرە ڕیوایەتە هەڵبەستراوانە بەسەر برد. بەڵام ئەو ڕاستییە ناشارڕێتەوەو ئینکار ناکرێت، کە زانایان زۆر ماندوو کران، سەرەنجام لەگەڵ ئەوەی پێودانگ و ترازووی زانستیی وردیان بۆ وەرگرتن و ڕەتکردنەوەی ڕیوایەت دانا، بەڵام بە هەزاران فەرمووده کەوتنە ناو سەرچاوەکان و تێکەڵ بوون بە فەرمودە دروستەکان.

بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییە - واتە مەشغوڵبوونی زانایان - ئەم بەسەرهاتە بەسە، کە لە درۆزنێکی هەڵبەستی ڕیوایەتەوە دەیگێڕنەوە، دەڵێن: درۆتاشێك بەناوی (عبد الكريم) کوڕی (أبو العوجاء)، لەبەر هەڵبەستنی زۆری بۆ ڕیوایەتی درۆینە بەدەمی پێغەمبەرەوە، حوکمی کوشتنی بۆ دەرچوو، لەکاتی جێبەجێکردنی حوکمەکەدا گوتی: "ئاگادار بن ! بەخوا ئەگەر بیشمکوژن، تازە چوار هەزار فەرمودەم

بەدەم پێغەمبەرەوە هەڵبەستووە، حەڵاڵم تێدا حەرام کردووە، حەرامم تێدا حەڵاڵ کردووە. بەخوا لە ڕۆژی ڕۆژووگرتنتاندا، ڕۆژووم پێ شکاندوون، لە ڕۆژێکدا کە نەدەبوو ڕۆژووی تێدا بگرن، ڕۆژووم پێ گرتوون، (دیارە مەبەستی ئەوەیە شایەتی درۆینەی داوە بۆ بینینی مانگ)!.."[1]

ئەمە مشتێکە لە خەرواری فڕو فێڵ و هەوڵی تێکدەرانەی درۆزن و هەڵبەستانی ڕیوایەت، کە بە هەزاران مەزندە دەکرێن و دەیان کتێبیان لەسەر نوسراوە[2] و هەر گروپ و تاقمێکیان بە پاڵنەرو ئامانجێکەوە ئەو کارانەیان کردووە، هەر لە خیانەت و دوڕویی و خزمەتی جولەکەو مەجوسییەکانەوە، تا دەگاتە نیەت باشیی و ئیرادەی خێرو چاکەو هاندانی موسڵمانان بۆ چاکەکردن، بەخەیاڵ پڵاویی و نەزانیی خۆیان.

---

(١) ئەم باسە لەم سەرچاوانەدا هاتووە: تاریخ الطبري، ٢٩٩/٦. (البداية والنهاية)ی (ابن كثير)، ١١٣/١٠.

(٢) نمونەی ئەو کتێبانەی باس لە ڕاوییە لاوازو درۆزنەکان دەکەن:
١- المجروحين، يحيى بن معين. ٢- المجروحين من المحدثين والضعفاء والمتروكين، محمد بن حبان البستي.٣- الشجرة في أحوال الرجال، الجوزجاني. ٤ و ٥- الضعفاء الكبير، والضعفاء الصغير، البخاري. ٦- الضعفاء والمتروكين، النسائي. ٧- المجروحين من المحدثين والضعفاء والمتروكين، ابن حبان. ٨ و ٩- الضعفاء والمتروكين، ابن الجوزي والدارقطني. ١٠- المغني في الضعفاء، الذهبي. چەندینی تریش هەن.

٧ بەرەنگاربونەوەی دیاردەکە و کاریگەریی کارو کاردانەوەی هەڵە

ئەم ڕێبازو بۆچوونە خەواریجییە، درێژەی هەبوو. زۆرجار دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەو سەردەمانە - بە پاڵپشتیی زانایان - دژیان دەوەستانەوەو کپدەبوونەوە، بەڵام لە زۆر سەردەمی تردا دەبوژانەوە، هەندێك لە کەسایەتییەکانیان وەك قەناعەت داکۆکییان لەو ڕێبازە دەکرد، واتە: لافی پاراستنی سەرچاوەی تەشریعیان لێ دەدا لە ڕیوایەت و قسەی هەڵبەستراو، هەندێکی تریان بەبێ ئەوەی بە خۆیان بزانن لە پێگەی پێغەمبەرایەتیی و بایەخی سەرچاوەی (سوننەت)یان کەم کردەوە، وەك دووەم سەرچاوەی تەواوکاری تەشریع لە ئیسلامدا.

ئەوەش مەعلومە، کە کارو کاردانەوەی هەڵەش کاریگەریی هەبووە لەسەر ڕەواجدان بە بیرۆکەکە، واتە: لە سەرێکەوە هەندێك (واعظ)ی نەزان بە گێڕانەوەی ڕیوایەتی هەڵبەستراوو، ناشیرینکردنی مینبەرەکانو گوێنەدان بەپێوەری زانستیی و قسەی زانا دڵسۆزەکان، دەبوونە هۆی برەودان بەو تاقمە، لە سەرێکی تریشەوە مامەڵەی نابەرپرسانەی هەندێك والی و دەسەڵاتدارو توندوتیژیی و ستەمیان بەرامبەر ئەو خاوەن

بۆچوونانە، ئەوەندەی تر ئاودێریی حاڵەتە نەخوازراوەکەی دەکردو وای دەکرد کە پێداگریی بکەن لەسەر بۆچونەکانیان، کە ئەگەری ئەوە زۆر بوو لەڕێی گفت و گۆو، سازدانی کۆڕی زانستیی و دایەلۆکی لۆژیکییەوە، زۆرێك لە تەنگژەکان چارەسەر ببن.

سەبارەت بە کاریگەریی کارو کاردانەوە لەسەر زیادبوونی ڕیوایات، (ابن أبی الحدید) (ت: ٦٥٦ ك / ١٢٥٨ ز) وتوویەتی: "لە ڕوایاتی باسی گەورەیی و فەزڵی کەسەکاندا، بزانە کە سەرەتا بناغەی درۆ لەلایەن شیعەوە سەری هەڵدا. لە کاردانەوەشدا کەسانێکی نەفامیش لە ئەهلی سوننەت دەستیان کردە هەڵبەستنی ڕیوایات."[(١)]

---

(١) شرح نهج البلاغە، ابن أبی الحدید، ٣٤/٢.

ئاڵۆزبوونی ئەرکی زانـایانی فـەرمـودە و گەشەکردنی (علوم الحدیث)

ئەو خاڵەی سەرەوە، بارگرانییەکی زۆری بۆ زانایانی فەرمودە - بە تایبەتی هەڵگرانی زانستی (جەرح و تەعدیل)، بە تایبەتی تر زانایانی زانستی (إسناد)و (رجال) - دروست کردو کەوتنە بیری هەڵسەنگاندنی وردی سەنەد (زنجیرەی ڕاوییەکان)و دواتر دەیان کتێبی بەبایەخ لەو بارەیەوە نوسران.

بەڵام هەر ئەو حاڵەتە - واتە زیادە گرنگیدان بە سەنەدو (علم الروایە)، لەبەر ئەو هۆکارەی سەرەوە - حاڵەتێکی تری نەخوازراوو نامۆی لێ کەوتەوە، کە بریتی بوو لە کەمبونەوەی بایەخدان بە (مەتن)و (علم الدرایە)و ناوەرۆکی فەرمودە. واتە: لە سەرەتای سەرهەڵدانی زانستەکانی فەرمودەوە، بڕیار نەبوو کە هەوڵەکان هەموو لە هەڵسەنگاندنی کەسەکان و زنجیرەی سەنەددا چڕببنەوە.

بەڵام شاڵاوی گومان دروستکردن لەسەر ڕاوییەکان و ئەو کارو کاردانەوانەی نێوان پەیڕەوانی ئومەوی و عەلەوی و ئال و

بەیت، وای کرد کە زانایانی بوارەکە کەمتر بیانپەرژێتە سەر لایەنی (مەتن)و دەقی فەرمودە، بە مەرجێك خۆیان لە باسەکانی مەرجی دروستیی فەرمودەدا، لە سەرەتاوە باش بۆی چوون کە باسیان لەدوو مەرج کردووە، کە نابێت ڕیوایەت (شاز)و (معلل)[1] بێت، بەڵام زۆر دەستیان دانەگرت لەسەر دوو ڕاستیی زۆر گرنگ لە ڕووی دەقی ڕیوایەتەوە:

یەکەم: بەراوردکردنی دەقی فەرموودە لەگەڵ واتاو مەدلولە ڕوونەکانی دەقەکانی قورئان، بە نیازی هەڵسەنگاندن.

دووەم: بەراوردکردنی دەقی فەرموودە لەگەڵ ڕێساو بنەما قورئانییەکان، (قواعد) و (ضوابط)ی گشتیی ئاماژەپێکراو لە قورئاندا.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، لەم نێوەندەدا - واتە لەنێوان دروستیی و ڕاستیی ئەو بۆچوونە کە قورئان هەموو ئەحکامی تێدا نیە، لەگەڵ ئەو ڕاستییەدا کە ڕیوایەتی هەڵبەستراوو لاوازی زۆر تێکەڵ بوون بە فەرمودە - هەر لە سەرەتاوە زانایانی زۆر هەڵکەوتن و کەوتنە بیری تەتەڵەو بێژنگی ڕیوایات، بۆیە مێژوو باس لە هەوڵی تاقەتپڕوکێنی زانایانی ناوداری وەك بوخاری (٣٠٦ - ٣٨٥ ك) و موسلیم (٢٠٦

---

(١) (شاز): ئەو ڕیوایەتەیە کە تاککەوتووەتەوەو ڕیوایەتی لەو بەهێزتر دژیەتی. بەڵام (معلل) یان (معلول): ئەو ڕیوایەتەیە کە دەردو عیللەتێکی شاراوە ڕوو دەکاتە سەنەدەکەی یان مەتنەکەی. ئەمانەش چەندین جۆریان لێ دەبێتەوە، کە ئێرە جێی باسکردنیان نیە. بۆ زانیاری زیاتر سەیری: (علوم الحديث)، (ابن صلاح الشهرزوري)، دار الفكر، بيروت، ٢٠٠٤، ص:٩٠ و بەرەو ژوور، بکە، یان هەر کتێبێکی تری تایبەت بە زانستەکانی (علوم الحديث).

- ٢٦١ ك) و، داره قوطنی (٣٠٦ - ٣٨٥ ك)و ئەوانی تر دەکات، لە پرۆسەی مشت و ماڵکردنی فەرمودەدا.

بەڵام ئەو ڕاستییەش حاشای لێ ناکرێت کە نە ئەوان و نە کەسانی دواتریش دەرەقەتی ئەو شاڵاوەی هەڵبەستنی ڕیوایەت نەهاتن و نەیانتوانی ئەو سەرچاوانە کە بە (صحاح) و (سنن) و (مسانید) ناسراون، لە ڕیوایەتی لاوازو هەڵبەستراو، پاك بکەنەوە، بۆیە هەندێك لە زانایانی پێشوو - وەك پێشەوا دارەقوطنی - بە جورئەتەوە قسەیان لەوە کردووە کە لە صەحیحی بوخاری و موسلیمیشدا ڕیوایەتی لاواز هەن و بۆ ئەو مەبەستە دارەقوتنی کتێبی (الإلزامات والتتبع)ی دانا.[1] بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ڕێبازو شێوازەی کە ئەو جۆرە زانا پایەبەرزانە پەیڕەوییان لێ کرد، لە ڕەخنەگرتن و شرۆڤەکردن و ڕاستکردنەوە، لە ئاستێکدا بوو، کە لە درێژایی مێژوودا، تا دەگاتە پێشکەوتووترین ڕێبازو میتۆدو مەنهەجە هاوچەرخەکانی سەردەم، مرۆڤایەتی بەخۆیەوە نەیدیوە.

---

(١) (الإلزامات والتتبع)، دوو کتێبن، لە نوسینی: (الحافظ أبو الحسن، علی بن عمر، الدار قطني)، (ت ٣٨٥ هـ)، کەسێکی هاوچەرخ بەناوی (مقبل بن هادي الوادعي)، لێکۆڵینەوەی لەسەر کردوون و ساڵی ١٩٨٥، لە (دار الکتب العلمیة)، هەردووکیان پێکەوە لە بەیروت چاپی دووەم کراونەتەوە.

٩

بیرۆکەی نەسخبوونەوەی قورئان بە فەرموودە

هەر ئەو حاڵەتەی سەرەوە، لێکەوتەیەکی زۆر مەترسیداری تری هێنایە کایەوە، کە ئەوە بوو هەندێك لە زانایانی ئەو بوارە، قسە لەوە بکەن: قورئان بە فەرموودەی صەحیح - هەندێك وتیان بە (موتەواتەر)و هەندێك وتیان بە (ئاحاد)یش - نەسخ ببێتەوە، گوایە بە نیازی هەڵگرتنی ئەو (تەعاروض)و دژبەیەکبوونەی لە نێوان قورئان و هەندێك ڕیوایەتدا هەبوو، کە زۆرێکیان لەوانەن کە لاوازن، یان ڕیوایەتی ئاحادن.[1] ئەمە لەلایەن گەورە زانایانی موحەققیقەوە - بەتایبەتی پێشەوا شافعی یەوە - ڕەد کراوەتەوە. پێشەوا شافعی لە کتێبی (الرسالة) و چەندین کتێبی تریدا،

---

(١) بەداخەوە ئەو بۆچونە، کەوتە ناو مەزهەبە گەورەکانی ئیسلامیش. بۆ نمونە: زانایانی حەنەفی و ڕیوایەتێك لە مەزهەبی حەنبەلییەوە، پێیان وایە قورئان بە فەرموودە نەسخ بووەتەوە. بەڵام شافعییەکان دژی ئەمەن و پێیان وایە شتی وا ڕووی نەداوە. لە زانا ناودارەکانیش کە بڕوای بەم جۆرە نەسخە نیە (ابن تیمیة)یە، کە پاش ڕاڤەو شرۆڤەیەکی زۆر دەڵێت: "وبالجملة فلم یثبت أن شیئا من القرآن نسخ بسنة بلا قرآن." بڕوانە: (مجموع فتاوی شیخ الإسلام ابن تیمیة، ٢٠/ ٣٩٧ - ٣٩٩).

باسی لەمجۆرە نەسخە کردووەو ڕەدی کردۆتەوە، لە (الرسالة)دا بەڕوونیی و پوختی دەڵێت: "إن السنة لا ناسخة للكتاب"، واتە: بەدڵنیایی، سوننەت نەسخی قورئان ناکاتەوە، لە پەراوێزی (الرسالة) شدا هاتووە: "نص الشافعي في عامة كتبه أنه لا يجوز نسخ القرآن بالسنة بحال". واتە: شافعی بە دەق لە هەموو کتێبەکانیدا گوتویەتی: ڕەواو جائز نیە، کە سوننەت بەهیچ جۆرێك قورئان نەسخ بکاتەوە." بەڵگەش بەو ئایەتە دێنێتەوە، کە تیایدا خوای گەورە خستوویەتە سەر زمانی پێغەمبەری خوا، کە بڵێت: من ناتوانم لەخۆمەوە بیگۆڕم، دەفەرموێ:

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا بَيِّنَٰتٍۙ قَالَ ٱلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ٱئْتِ بِقُرْءَانٍ غَيْرِ هَٰذَآ أَوْ بَدِّلْهُۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآيِٕ نَفْسِيٓۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّۖ إِنِّيٓ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ ﴾ يونس: ١٥.

هەرچەند هەندێکی تر لە ژێر شاڵاوی ئەو هێرشەدا، کە دەکرایە سەر سوننەت، بڕوایان بەو جۆرە نەسخە ڕاگەیاندووە.

بەرەنگاربونەوەی بیرۆکەی (ئیکتیفا بە قورئان) لەلایەن زانایانەوە

سەبارەت بەم بیرۆکەیەی ناونراوە (بیرۆکەی ئیکتیفا بە قورئان)- کە جەوهەری پێکهێنەری هزری بەناو قورئانییەکانی کۆن و هاوچەرخە - هەر لە سەدەی دووەمی کۆچییەوە زانا گەورەکان بەرەنگاری بوونەتەوە، لەوانە پێشەوا شافعی (١٥٠- ٢٠٤ ك) لە کتێبێکیدا بەناوی (جَماع العلم)، باس لەوە دەکات کە خۆی لەگەڵ ژمارەیەك لەو موعتەزیلانە گفت و گۆو مشت و مڕی کردووە، کە دژی سوننەت وەستاونەتەوەو بانگەشەیان کردووە کە فەرمودە - و بەگشتیی - سوننەت، نابێتە بەڵگەی شەرعیی و بەشێك لە سەرچاوەکانی تەشریع.[١]

بەپێی خوێندنەوەی مێژووی ئەو ڕەوتەو چاوخشاندن بە قۆناغەکانی مێژووی ئوممەتی ئیسلامدا، دەردەکەوێت کە هەڵگرانی ئەم بیرو بۆچوونە هەڵکشان و داکشانی زۆریان بەسەردا هاتووە، بۆ نمونە ئێمە

---

(١) بڕوانە: سەرەتای کتێبی (جَماع العلم)ی پێشەوا شافعی، کە پاش کتێبی (الرسالة) نوسیویەتی و تەرخانی کردووە بۆ باسی بنەماکانی بەڵگەهێنانەوەو بەرگریکردن لە سوننەت. ساڵی ١٩٤٠ لەلایەن عەللامەی فەرمودەناس (ئەحمەد محەممەد شاکر)ەوە لێکۆڵینەوەی بۆ کراوەو لە ١٣٤ لاپەڕەدا لە لایەن کتێبخانەی (ابن تیمیة)وە لە قاهیرە چاپ کراوە. ئەم کتێبە کە زۆر پوخت و کورتە، لەکۆتایی زۆرێك لەچاپەکانی کتێبی (الأم)دا، بەناوی (کتاب جَماع العلم) بڵاو کراوەتەوە.

لەبەردەم دەقێکداین، کە لە لایەن عەللامە (جلال الدين السيوطي)یەوە - کە ساڵی (٩١١ ك/١٥٠٥ ز) وەفاتی کردووە - پێش (٥٠٠) ساڵ لە نووسینی ئەم نامیلکەیەی خۆمان نوسراوەو، باس لەم جۆرە بیرکردنەوانە دەکات. دەقەکە بایەخێکی مێژوویی زۆری هەیە، بۆیە لێرەدا وەك خۆی دەیگوێزمەوە. سیوتی دەڵێت: "بزانن، بەر ڕەحمەتی خوا کەون، لەم سەردەمەی ئێمەدا، بونی شتێك تەشەنەی کردووە، کە سەردەمانێکە لەناو چووە، ئەویش ئەوەیە کەسی ڕافزی و زندیقی وا پەیدا بووە، کە دەڵێت: سوننەت و فەرمووده بەڵگەیان پێ ناهێنرێتەوەو تەنهاو بەتایبەتی قورئان بەڵگەیە.. لە ڕاستیدا پێشترو لە سەردەمی چوار پێشەواکەداو پاش ئەوانیش، زۆرێك لەم جۆرە کەسانە هەبوون، بەڵام چوار پێشەواکەو هاوەڵانیان، لە وانەو گفت و گۆو نوسراوەکانیاندا بە توندیی بەرەنگاریان بوونەتەوە."[(١)]

جگە لەو سەردەمە، لە دەیان سەرچاوەی تری مێژوودا باس لە هەڵکشان و داکشانی ئەم بیرۆکەو ڕەوتە شێواوە کراوە. بۆ نموونە، پێشەوا (شاطبي)یش، کە ساڵی (٧٥٠ ك) وەفاتی کرووە، دەڵێت: "بیرۆکەی ئیکتفا بەقورئان ڕای خەڵکانێکە هیچ سەرو بنێکیان نیە، ئەوانە لەڕێی دروست لایان داوە، واتێگەیشتوون، کە قورئان درێژەی هەموو شتێکی تێدایە، بۆیە ئەحکامی سەرچاوەی سوننەیان خستۆتە لاوە، ئەوانە بەم کارەیان لەبازنەی کۆی موسڵمانان چوونەتە دەرەوەو بە جۆرێك قورئانیان تەئویل کردووە، کە هەرگیز خوا پێی ڕازی نەبووە"[(٢)].

---

(١) لە پێشەکی کتێبی (مفتاح الجنة)ی پێشەوا (سیوطي)دا، لا: ٦.

(٢) الموافقات، الشاطبي، ٩/٤.

دووەم

سەرهەڵدانەوەی هاوچەرخی ئەو ڕەوتەو ڕۆڵی خۆرهەڵاتناسان

کاریگەریی دوو فاکتەری زاتیی و بابەتیی

بیرۆکەی (ئیکتیفا بە قورئان)، یان (ڕەدکردنەوەی حوجییەتی سوننەت)، سەرەڕای ئەوەی، کە زۆرجار کپ بۆتەوەو باسی نەماوە، بەڵام ناویەناویش سەری هەڵداوەتەوەو بەهۆی دوو فاکتەری زاتیی و بابەتییەوە، درێژ بۆتەوە تا ئەم سەردەمە:

یەکەمیان: بێ ئاگایی، یان تێنەگەیشتن لە هەوڵە بێ وێنەکانی زانایانی فەرموودەو تێکەڵبوونی ئەم نەزانییە بە هەوەسی ئاسانکردنی ئاین و کەمکردنەوەی ئەحکام و پابەندییە ئاینییەکان.

دووەمیان: دنەدان و دەست بەپشت داهێنانی دوژمنانی ئیسلام بۆ ئەو خاوەن بیرۆکانەو خەرجکردن لەسەر گەشەدان بەو ڕەوتە، بە تایبەتی لەسەردەمی نوێدا لەسەر هەردوو ئاستی وڵاتانی عەرەبیی و ئاسیایی، بەتایبەتی وڵاتانی ژێردەستەی ئینگلیز، کە شۆڕشی ساڵی ١٨٧٥ی موسڵمانانی هیندستان دژی ئینگلیزی داگیرکار، زۆر بێتاقەتی کردبوون.

ئەوەی لە سەردەمی هاوچەرخدا دووپات بووەتەوە ئەوەیە کە لەم پیلانەدا خۆرهەڵاتناسەکان ڕۆڵی سەرەکییان هەبوو، کە هاوکات لەگەڵ هەڵمەتی داگیرکاریی زلهێزانی خۆرئاوا بۆ وڵاتانی ئیسلامی، ئەوان لە پشتیانەوە بوون. سەرەتا لەسەر دەستی (ئەحمەد خانی هیندیی) - بە موبارەکەی ئینگلیز - بیرۆکەکە وروژێنرا، دواتر گوزێرایەوە بۆ وڵاتانی تر.

بۆ نـمـونە:

خۆرهەڵاتناسی جوولەکەی مەجەری ناسراو (گۆڵد تسیهر) (١٨٥٠ - ١٩٢٠) ساڵی ١٩١٠ لە گەرمەی ملهوڕی داگیرکاراندا، کتێبێکی بڵاو کردەوە بەناوی (العقيدة والشريعة في الإسلام)و تیایدا جەختی کردەوە، کە زۆربەی فەرمودەکان هەڵبەستراون و لە پێغەمبەرەوە نەهاتوون.

بەدوای ئەودا هەندێك نوسەری عەرەب تووشی ئەو دەردە بوون، بۆ نمونە: ساڵی ١٩٢٨ ئەحمەد ئەمین کتێبی (فجر الإسلام)ی نووسی و چەندین لاپەڕەی تەرخان کرد بۆ گومان دروستکردن لەسەر سەرچاوەکانی فەرمودەو کەسایەتی ئەبو هورەیرەی صەحابی - خوا لێی ڕازی بێت - خستە ژێر پرسیارەوە. بەدوایدا مەحمود ئەبو رەییە (أضواء على السنة المحمدية)ی نووسی و زۆر بەتوندیی دابەزییە سەر ئەبو هورەیرە، کە بووە هۆی گلەیی و گازندەی زانایانی ئەو کاتە لێی.

٢

تەشەنەسەندنی
بیرۆکەکە لە وڵاتی میصر

پاش جیابوونەوەی پاکستان لە هیندستان، بیرۆکەی قورئانییەکان گوێزرایەوە بۆ پاکستان، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەشدا لە میصر سەری هەڵدایەوە، کە ئەگەری زۆرە لەڕێی هەندێك قوتابی هیندیی و پاکستانییەوە هاتبێتە میصر، کە لە زانکۆی ئەزهەر وەرگیرابوون، بۆیە بیرۆکەکە دواتر لە میصر تەشەنەی کردو هەندێك زاناو نووسەری ناسراو تێوەگلان.

بۆ یەکەمجار لە ئاستێکی ڕوناکبیریی فراواندا، گۆڤاری (المنار) لە قاهیرە، بە سەرپەرشتیی عەللامە محەممەد ڕەشید ڕەزا، دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی ڕاو ڕای جیاوازی هەردوو بەرەی لەگەڵ و دژی ئەو بابەتە، بۆیە زۆربەی بابەتەکانی دوو ژمارەی گەورەی (٩) و (١٠)ی ساڵی ١٩٠٦ی ئەو گۆڤارە، تەرخان کراوە بۆ وتاری تایبەت بەو بوارە، کە نزیکەی چوارساڵ درێژەی کێشا. سەرەتا کەسێك بەناوی (محمد توفیق صدقی) وتارێکی نووسی: (الإسلام هو القرآن وحده)، واتە: ئیسلام تەنها قورئانە، دواتر (طه البشری) کوڕی

شێخی گەورەی ئەزهەر (سليم البشري)، لە کاردانەوەدا بە وتاری (الدّين كلّه ما جاء به الرسول) واتە: ئاین هەمووی ئەوەیە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) هێناویەتی، وەڵامی دایەوە. پاش موناقەشەو گفت و گۆیەکی زۆر، (محمد توفيق صدقي) وازی لە بیرۆکە نامۆکانی هێناو لە وتارێکدا جوامێرانە نووسی:

"ڕایدەگەیەنم، کە بیروڕای من لەم بابەتەدا پاش بیرکردنەوەو تێڕامانی زۆر، ئەمەیە کە: ئیسلام بریتییە لە قورئان و ئەوەی، کە پێشینان و پاشینانی موسڵمانان، لە ڕووی کردەیی و بیروباوەڕەوە لەسەری کۆکن و بەدینی دەزانن، بە دارشتنێکی تر: دوو بناغە، کە ئاینی ئیسلامیان لەسەر هەڵچنراوە، بریتین لە کتاب (قورئان)و سوننەتی نەبەویی، بەوجۆرەی پێشینان تێیگەیشتوون، واتە ئەو ڕێبازەی کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، کە لە دیندا کاری پێکردووە. کەواتە ئەو سوننەتە قەولییانەی، کە پەیڕەویکردنیان ئیجماعی لەسەر نیە، ناگرێتەوە، وەك: هەندێك لە (حدود)ەکان و بڕەکانی زەکاتی ماڵ و سەرفیترەو صینفەکان و... هتد".(١)

لە قۆناغێکی تردا، دژی نووسینی ئەو چەند کتێبەی لە سەرەوە ناوم بردن، ژمارەیەك لە زاناو توێژەران، بەشێوەیەکی زانستیی، ڕەدی ئەو نوسەرانەو چەند کەسێکی تریان دایەوە، کە کەوتبوونە سەر خەتی بێبایەخ سەیرکردنی پێگەی سوننەت، لەوانە: عبد الغني عبد الخالق، لە سەرەتای چلەکانی سەدەی بیستدا، کتێبێکی بەنرخی نووسی بەناوی (حجية السنة)، هەروەها بەدوای ئەودا عەللامە (مصطفى

---

(١) گۆڤاری (المنار)ی محەممەد ڕەشید ڕەزا، ژمارە: ١٠.

السباعی)، کتێبی (السنة ومکانتها في الشريعة الإسلامية)ی نووسی، چونکە لەو کاتەدا لە قاهیرە خوێندکار بوو. هەروەها: محمد عبد الرزاق حەمزە، کتێبێکی لە دژی (أبو رية) نووسی، بەناوی (ظلمات أبي رية أمام أضواء السنة المحمدية)، (عبد الرحمن المعلم)یش (أضواء السنة من الزلل والتضليل والمجازفة)ی بڵاو کردەوە، جگە لە چەندین کتێبی تر لە هەمان بواردا.

لە ساڵانی هەشتاکاندا ڕاگەیاندنی ڕژێمی ئەوکاتەی میصر دەستەواژەی (منكروا السنة)ی داهێناو حکومەت لەژێر گوشاری ئەزهەردا، ساڵی ١٩٨٧ کەوتە دەستگیرکردنی کەسانێکی زۆر بەو ناوەوە، کە کاردانەوەی زۆری لێ کەوتەوە، یەکێك لەوانە کە دەستگیر کرا، مامۆستای پێشووی زانکۆی ئەزهەر، دکتۆر (ئەحمەد صوبحی مەنصور) بوو، کە لەو ساڵەدا توێژینەوەیەکی بڵاو کردبووەوە بەناوی (المسلم العاصي) و بە توندی دابەزیبووە سەر زانایانی فەرمودەو گومانی خستبووە سەر مێژووی نوسینەوەی فەرمودەو پشتیوانیی کردبوو لە زۆرێك لە بیرۆکە کۆنەکانی خەواریج و هەندێك لەموعتەزیلەو ڕافیزەو کەسایەتییە هیندییەکان، کە وروژێنەری ئەو بیرۆکەیە بوون و لەبڕگەی داهاتوودا باسێکیان دەکەین.

٣ هەندێك لە ڕابەرو ناودارانی بەناو قورئانییەکان و ڕێکخراوەکانیان

ناودارترین بنیاتنەرو ڕەواجدەرانی هاوچەرخی سەرەکیی ئەم بیرۆکەو ڕێبازە، کە لە هیندستانەوە سەریان هەڵدا، ئەمانەن:

١- غوڵام نەبی، عبد الله جەکرالەوی:

بە یەکەم دامەزرێنەری ئەو ڕەوتە دەژمێردرێ، کە ساڵی ١٩٠٢ مزگەوتی (جینیان والی)، لە شاری لاهوری پایتەختی هەرێمی (بەنجاب)ی خۆرهەڵاتی پاکستان، کردە مەڵبەندی چالاکییەکانی. ناوبراو، هەر لە سەرەتای بانگەشەکانیەوە تەواوی سوننەتی ڕەدکردەوەو کۆمەڵەیەکی دامەزراند بەناوی (أهل الذكر والقرآن)، جگە لەوە ١٤ کتێبی بەزمانی (ئوردو) نووسیوە، کە لە هەموویاندا پێداگریی دەکات، کە قورئان کافییەو، هیچ پێویستییەك بە فەرموودەو سوننەت نیە.

سەبارەت بەم کەسە، پاش ئەوەی زانایانی پاکستان، چەندین جار گفت وگۆی بێ ئەنجامیان لەگەڵ ئەنجام دا، ڕایانگەیاند، کە

بۆچوونەکانی، دژی ئیجماعی ئوممەتن و موسڵمانانیان وریا کردەوە کە دووریی لێبگرن، یەکەم کەسیش بوو کە کتێبێکی بە ناوی (صلاة القرآن) نووسی و جیاواز لە سوننەتی ئیسلام و نوێژی مەشهوری موسڵمانان، وێنای نوێژی کرد، سەرەنجام ساڵی ١٩١٤ لە شاری (میانوالی) پاش ئەوەی کە لە بواری دژایەتی سوننەتدت شەقڵی ڕێچکەیەکی مەترسیداری لێدا و بەوحاڵەوە لەدنیا دەرچوو، بەڵام دەرگای بۆ دەیان کەس و خۆرهەڵاتناس والاکرد، کە پاش ئەو دەیان شوبهەو گومان بەرامبەر ئیسلام هەڵڕێژن..[١]

٢- ئەحمەد خان، کوڕی میر موتتەقی حوسەینی (١٨١٧ - ١٨٩٧):

کاتێك موسڵمانانی هیندستان ساڵی ١٨٥٧ زاینی شۆڕشیان دژی ئینگلیز هەڵگیرساند، ئەم ئەحمەد خانە دژی شۆڕشەکە وەستایەوە، بە بەڵگەی ئەوەی کە ئینگلیزەکان (ولي أمر) و حوکمڕانن و ڕەوا نیە دژیان شۆڕش بکرێت، بۆیە ئینگلیزی داگیرکار، کردیانە یاریدەدەری قازی دادگای خۆیان و ئەمینی تۆمارەکانی قەڵەمی قەزایی خۆیان، چونکە لەوکاتەدا فەرمانبەری کۆمپانیای هیندی شەرقی ئینگلیزەکان بوو.[٢]

ناوبراو تەفسیرێکی قورئانی نووسیوەو زۆربەی چەمکەکانی شێواندووە، بۆ نموونە: ئینکاری بوونی فریشتەو پەری و شەیتان دەکاو

---

(١) بۆ زانیاریی زیاتر لەسەری، بڕوانە: القرآنیون وشبهات حول السنة، خادم حسین الاهی بخش، طائف، چلپی ٢، ٢٠٠٠، لا: ١٩-٣٢.

(٢) بڕوانە: پێگەی ئەلیکترۆنیی (الراصد).

پێی وایە مەبەست لە فریشتەکان ڕەگەزو توخمەکانی سروشتن، وەك: با و باران و گڕکان و، هتد.

هەروەها بڕوای وایە مەبەست لە جنۆکە لە قورئاندا دانیشتوانی بێشەڵان و ساراکانن و، مەبەستیش لە شەیاتین هەواو ئارەزووەکانی دەروونە.

سەبارەت بە دەقی قورئانیش، پێی وایە تەنها واتاکەی دابەزیوە، نەك دەقەکەی، هەرچی فەرمودەی پێغەمبەریش هەن (صلى الله عليه وسلم) حوجییەتیان نیە و ئەحکامەکانی ناویان جێی گومانن و پەیڕەوکردنیان واجب نیە.

بۆیە ئینگلیزەکان لەبەر ئەم بۆچوونە چەوت و بێ سەروبەرانەی، خەڵاتیان کردو مەدالیا و نازناوی (خاوەنی ئەستێرەی هیندی)یان پێ بەخشی.

ئەم ترازان و لادانە مەنهەجییە، ئەو کابرایەی گەیاندە ئاستێك، کە وازی لە نوێژکردن و ڕۆژووگرتن هێنا. سەرەنجام ساڵی ١٨٦٢ لەجێی تەفسیرێکی نوێ بۆ قورئان، شەرحی ئینجیلی بڵاو کردەوە.[١]

٣- عبد الله کوڕی عبد الله حیکرالەیی (نیسبەتە بۆ شوێنێك بەناوی (حکرالە) (١٨٣٠-١٩١٤):

ئەمیش زۆرێك لەو بۆچوونانەی ئەحمەدخانی هەبوو، کۆمەڵێکی دژ بە فەرمودەی دروست کرد بە ناوی (جماعة أهل الذكر والقرآن)،[٢] کە ئامانجی سەرەکییان لێدانی فەرموودەو سوننەت بوو.

---

(١) بڕوانە: (شبهات القرآنين حول السنة والنبوية) د. محمود مزروعە، لا: ٢٩- ٣٣.

(٢) هەمان سەرچاوە، لا: ٣٨.

٤- أحمد الدين ئەمر تەسری (١٨٦١-١٩٣٣):

ئەمەیان دۆستی غولام ئەحمەدی قادیانی بوو، کە بۆ بەرەنگاربوونەوەی جیهادی دژی ئینگلیز دروست کران. ئەمیش پەیوەندیی بە (عبد الله جەکرالەیی)یەوە هەبوو، کۆمەڵەیەکی پێك هێنا بە ناوی (ئوممەتی موسڵمان)، کە مەبەستیان لەو ناوە ئەندام و لایەنگرانی خۆیان و تەکفیرکردنی تێکڕای ئوممەتی ئیسلام بوو.[١]

٥- غولام ئەحمەد پەروێز، کوڕی فضل الدين (١٩٠٣- ١٩٨٦):

ئەمیش گۆڤارێکی دەرکرد بە ناوی (طلوع إسلام) و، چەندین وتاری دژی حوجییەتی فەرموده بڵاو کردەوە. بۆچوونی وابوو، کە دەسەڵاتی سیاسی و ڕژێمی حاکم، درێژەو تەفصیلاتی ئەحکامی شەرعی دادەنێ و پێویست ناکات لە ڕیوایەت و فەرموده ئەحکامی شەرعیی وەربگیرێن. ناوبراو بۆ گەیاندنی بۆچوونەکانی ژمارەیەك یانەی کردەوە بەناوی (یانەکانی تلوعی اسلام) کە تیایدا ئەو بیروبۆچونانەی بڵاوکردەوە، لەناوی گۆڤارو یانەکانیشیەوە (طلوع إسلام) دەردەکەوێت، کە بڕوایان وابووە، ئیسلامی ڕاستەقینە لە ئاسۆی تێگەیشتنی ئەوانەوە سەری هەڵداوەتەوە.

---

(١) بۆ زانیاری زیاتر لەسەری، بڕوانە: القرآنیون وشبهات حول السنة، خادم حسین الاهی بخش، طائف، چلپی ٢، ٢٠٠٠، لا: ٣٧.

٦- ئەسلەم جراجبوری، (١٨٨٠ - ١٩٥٥ ز):

ئەمەشیان لە نووسینەکانیدا بە باڵای بیری کۆمۆنیستیدا دەخوێنێ و پێی وایە کە شیوعییەکان بە لەناوبردنی سەرمایەداریی، تیۆرییە ئیسلامییەکان جێبەجێ دەکەن، تەنانەت وتوویەتی: لەناوبردنی سەرمایەداران تەفسیری وشەی (لا) یە، لە (لا إله إلا الله)دا"!![1]

جگە لەو کەسانەی لە سەرەوە ناوبران، چەندین کەسی تریش هەن وەك: (جەعفەر شابلواری، محەمەد ڕەمەزان، چراغ عەلی، عناية الله مەشریقی)، کە خاوەنی هەمان بیروبۆچوونن..

بەناو قورئانییەکان کە خۆیان بە (أهل القرآن) دەناسێنن، لە میصریش چەند کەسێکی دیاریان هەن، لەوانە:

د. ئەحمەد صوبحی مەنصور، کە پێشتر ناومان برد، ساڵی ١٩٤٩ لە میصر لەدایك بووە، لە بەشی مێژووی زانکۆی ئەزهەر هەر چوارساڵەکەی خوێندن (١٩٦٩ - ١٩٧٣ ز) یەکەم بووە،، لە هەمان زانکۆ ماستەری لە (١٩٧٥)و دکتۆرای لە (١٩٨١) بە پلەی شەرەفی یەکەم هێناوە. دواتر بووە بە مامۆستای زانکۆی ئەزهەر، بەڵام لەبەر ئەوەی دژی فەرمودەو سەرچاوەکانی فەرمودە بوو، لەسەرکار دەرکرا..

---

(١) دەقی قسەی (ئەسلەم) لە کتێبێکی خۆی بەناوی (نوادرات)، لا: ١١٥، هاتووە، بە نەقڵ لە: (القرآنيون وشبهات حول السنة، خادم حسين الاهى بخش، طائف، چاپی ٢، ٢٠٠٠، لا: ٤٣).

ناوبراو توێژینەوەیەکی بڵاو کردەوە بەناوی (المسلم العاصی)، کە ئەو بۆچونە دژە سوننەتییانەی تێدا بڵاو کردەوە. دواتر لە ساڵی ٢٠٠٠ چووە ئەمریکاو ئێستا ناوەندێکی لە ئەمریکا داناوە بەناوی (المرکز العالمی للقرآن)، جگە لەوە کە پێگەو پەیجی ئەلیکترۆنیی هەیەو سوورە لەسەر بڵاوکردنەوەی بیرو بۆچونەکانی.(١)

هەروەها چەند کەسێکی تریان هەن، وەك: (ئەمین یوسف عەلی)، کە ئەویش لە قاهیرە وتاربێژی مزگەوت بوو، بەڵام دەستگیر کرا. هەروەها (عەلی سیسی) و (ئیهاب عەبدە)و چەند کەسایەتییەکی تریان، کە لە فەیسبووك و تۆڕە کۆمەڵایەتیەکاندا بیروباوەڕی خۆیان بڵاو دەکەنەوە. لە وڵاتانی تریش چەند پشتیوانێکیان هەیە، وەك: (مصطفی مەهدەوی لە لیبیا، محمد طالبی لە تونس، محمد صالح بنور لە جەزائیر، عماد الدین دەبباغ لە سودان، زەکەریا ئوزون لە سوریە، صەلاح ئەبو عەرەفە لە فەلەستین..).(٢)

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە ئەم ڕەوتە شێوازی حزب و ڕێکخراوێکی نیە، تا بەدیاریکراوی کەسانێك بەهۆگریان دابنرێن و کەسانێکی تر بە نەیارو دژیان. ئەم ڕەوتە جۆرێك لە میتۆدو

---

(١) بۆ ئەم زانیارییانە سوود لە پێگەی تایبەتی ناوبراو بەناوی (أهل القرآن) وەرگیراوە: www.ahl-alquran.com.

(٢) ئەمانە هەندێکیان پێگەو سایتی ئەلیکترۆنیی و هەندێکیان لە تۆڕی کۆمەڵایەتی (فەیسبووك)، پەیجیان هەیە، هەندێکیشیان بە وتارو کتێب، بۆچونەکانیان بڵاو دەکەنەوە. دەتوانرێت لەڕێی پێگە ئەلیکترۆنییەکان و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانەوە، زانیاریی لەسەریان دەستبخرێت.

مەنهەجیەت و بیرکردنەوەی تێکەڵ و پێکەڵە، کە ئاڵۆزیی و شڵەژاویی فیکریی پێوە دیارە، تەنانەت بنیاتنەران و پێشەنگانی دەستەی یەکەمی ڕەوتەکەو بەدوایاندا پەیڕەوانی ڕەوتەکە، هەڵبەزو دابەزی زۆر لە ڕاو بۆچوونەکانیاندا ڕووی داوەو ڕوو دەدات، بۆیە هەندێك نووسەرو بیرمەندی هاوچەرخ هەن، کە لە هەندێك خاڵدا لەگەڵیان یەك دەگرنەوەو لەزۆر خاڵ و بابەتیشدا دژیانن.

هەر ئەمەش وامان لێدەکات کە بڵێین: ئەو ڕەوتە چەندین کەس و دەستەو تاقمی بە نیازو مەرام و ئەجێندای جیاوازەوە لەخۆ گرتووە، چاك و خراپ و دروست و نادروستی تێکەڵ بووە، بۆیە ناکرێت بە شەڕی ڕەهای بزانین و نابێت تەواوی بۆچوونەکانیان بە هەڵەو نادروست بزانین، لەگەڵ ئەوەش کە ئەسڵی بیرکردنەوەکەیان نامەنهەجییەو لەگەڵ بنەماو چەمکە قورئانییەکان یەك ناگرنەوە.

نموونەیەك لە ڕێکخروەکانیان

ئەو کەسانەی ناوبران، چەندین ڕێکخراوو کۆمەڵەی جۆراوجۆریان بۆ چالاکییەکانیان دامەزراندووە، لەوانە:

- کۆمەڵی (أمة الإسلام) یان (أهل الذكر والقرآن): کە گۆڤاری (بلاغ القرآن) دەرئەکەن. ئەمانە پاشماوەی شوێنکەوتوانی (عبد الله جەکرالەوی) دامەزرێنەرن، کە پێشتر ناومان برد، سەرۆکی ئێستایان کەسێکە بەناوی (محەممەد عەلی ڕەسول نەکری) و، مەڵبەندی گەورەیان بەناوی (دار القرآن)ە لە شاری لاهورو مزگەوتیان بێ میحرابەو نوێژکردنیان لە نوێژی عاممەی موسڵمانان جیاوازە، چونکە ڕۆژانە سێ نوێژ دەکەن و لە هەر ڕکاتێکدا یەك سوجدەش دەبەن!..[1]

- کۆمەڵی (الأمة المسلمة): کە ئەحمەد ئەمە تەسری دایمەزراندو، گۆڤاری (بەلاغ)و (بەیان)یان هەبوو. ئێستا مەڵبەندی گشتییان لە شاری (لاهور)ی پاکستانەو مەرکەزی (دار القرآن)یان هەیە.

---

(١) بڕوانە: القرآنيون وشبهات حول السنة، خادم حسين الاهى بخش،٢٠٠٠، لا: ٥٨.

- ڕێکخراوی (طلوع إسلام)، کە ئەحمەد پەرویز دایمەزراندو گۆڤاری (طلوع إسلام)یان دەرکرد. مەڵبەندی سەرەکیی ئەمانیش لە شاری لاهوری پاکستانە.

- بزوتنەوەی (تعمیر الإنسانیة): ئەمەیان ڕێکخراوێکی تازەیەو لە کۆتایی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوودا دامەزراوە. ئەمانیش لە (لاهور)ن و نوێژی هەینیی تایبەت بەخۆیان هەیە.[1]

---

٩١) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەو ڕێکخراوانە، بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، لا: ٥٨- ٦١.

سێیەم

هەڵە گەورەکان و گرنگترین بەڵگەو شوبهەکانیان و وەڵامیان

گرنگترین ئەو بەڵگە بنەڕەتییانەی کە تەواوی (قورئانییەکان) بۆ بۆچوونەکانیان پشتیان پێ دەبەستن، لە دوو تەوەری سەرەکیدا خۆدەبیننەوە، کە لێرەدا دەیانخەینە ڕوو و وەڵامیان دەدەینەوە:

بەڵگەهێنانەوە بە هەندێك ئایەت لەسەر ئیکتیفا بە قورئان

بەدەر لەوەی تاقمێك لەوانەی دژی سوننەت بوون، لە سەرەتاوە لەلایەن ئینگلیزو بەکرێگیراوانیەوە دنە دران و پشتیان گیرا، ئەگونجیٚ لێرەو لەویٚ لە ڕووی نەزانین - و دووریش نیە هەندێك جار لە ڕووی دڵسۆزییەوە بۆ ئاین - کەسانێکی تر کەوتبنە بازنەی ئەو هەڵە کوشندەیە، کە: گوایە بۆ وەرگرتنی ئیسلام، قورئان کافییەو پێویست بە پەنابردنە بەر فەرمودە نیە.

خاڵی بنەڕەتیی ئەو کۆمەڵەو تاقمانە، کە جیایان دەکاتەوە لەعامەی خەڵکی موسڵمان، وەك وتمان ئەوەیە، کە بڕوایان بە هیچ جۆرێکی (سوننەت) نیە، وەك سەرچاوەی دووەمی دیاریکردنی بەشێك لە ئەحکامی فیقهی ئیسلامیی.

ئەم تاقمانە، هەندێکیان لە تێگەیشتنێکی نادروستەوە لە چەند ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، کەوتوونەتە ئەو هەڵە گەورەیەوە، بە بەڵگە هێنانەوە، بە تایبەتی چەند ئایەتێك، کە زۆر دووبارەیان دەکەنەوە، کە ئەمانەی خوارەوەن:

یەکەمیان: لە سورەتی (الأنعام) کە دەفەرموێ:

﴿ وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم ۚ مَّا فَرَّطْنَا فِي ٱلْكِتَٰبِ مِن شَيْءٍ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ ﴾ الأنعام: ٣٨.

دووەمیان: لە سورەتی (یوسف) کە دەفەرموێ:

﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُو۟لِي ٱلْأَلْبَٰبِ ۗ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾ ﴾ یوسف: ١١١.

سێیەمیان: لە سورەتی (النحل)، کە دەفەرموێ:

﴿ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰٓؤُلَآءِ ۚ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾ ﴾ النحل: ٨٩.

بەڵام وەڵامی ئەم بۆچوونە نادروستە، کە لە بەڵگەهێنانەوەی هەڵە بەو سێ ئایەتە، سەرچاوەی گرتووە، ئەمەیە:

یەکەم: مەبەستی قورئان لە ئایەتەکەی سورەتی (الأنعام)، ئەوەیە کە لە کتابی خوادا شتێك نیە کە کەم و کورتیی و (تفریط) دەرهەقی کرا بێ، واتە گوێی پێنەدرا بێ و فەرامۆش کرابێت، مەبەست لە (کتاب)یش لەوێدا (لوح المحفوظ)ە، نەك قورئان، جگە لەوە ئەگەر مەبەست قورئانیش بێت، لەو ئایەتەدا نەگوتراوە: هەرچی شتە باس

کراوە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە بە شێوەیەك لە شێوەکان لە قورئاندا، یان لە (لوح المحفوظ)دا، ئاماژە بۆ هەموو شتێك کراوە، سەرەتای ئایەتەکەش بە باسکردنی جانەوەرانی زەوی و پەلەوەرانی ئاسمان، باشترین بەڵگەیە.

دووەم: وشەی [وَتَفْصِيلَ] لە ئایەتەکەی سورەتی (یوسف)دا، هەرگیز بە واتای ئەوە نایەت کە بە درێژیی هەرچی شتە لە قورئاندا باس کراوە. ئەو ئایەتە لە ئاقاری باسی بەسەرهاتی یوسف (علیه السلام)و براکانیدایە، سەرەتای ئایەتەکە دەفەرموێ: [لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ]، کەواتە ئاماژەیە بەوە کە لە ژیان و بەسەرهاتی ئەواندا پەندو وانە هەیە، پاشان دەفەرموێ [مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ] واتە: ئەم قورئانە، یان بەسەرهاتی یوسف و براکانی، هەڵبەستراو نیە، [وَلَٰكِن تَصْدِيقَ ٱلَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ] بەڵکو بەڕاستدانانی ئەوەیە، کە لە پێش قورئاندا هاتووە لە کتێبە ئاسمانییەکان، کە باسی یوسفیان تێدایە، بەتایبەتی ئاماژەیە بە تەورات. پاش ئەوە دەفەرموێ: [وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ]، مەبەست ئەوەیە، کە هەموو بەشەکانی بەسەرهاتی یوسف (علیه السلام)، یان هەر شتێك کە پەیوەندیی بە هیدایەتی مرۆڤەکانەوە هەبێت، باس کراوە، شتێکی لەسەر فەرمووە، یان ئاماژەی پێکردووە.

واتە: ئەو ڕستەیە نابێت لەو سیاقە دەربهێنرێت و بکرێتە بەڵگەی ئەوە، کە قورئان درێژەی بە هەموو شتێك داوە، بەڵگەی بەهێزیشم بۆ ئەم تەفسیرە ئەوەیە کە ئەم ئایەتە دوا ئایەتی سورەتەکەیەو پاش کۆتاییی داستانەکەی یوسف و براکانی هاتووە!

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بکەم، کە گروپی قورئانییەکانی وڵاتی هیندو پاکستان، مانای وشەی (تفصیل)یان بە زمانی (ئوردو)ی خۆیان کرد، کە بە واتای (دیاریکردنی جزئیات) دێت، لە کاتێکدا (تفصیل) لە زمانی عەرەبیدا بە واتای ڕوونکردنەوەو ئاشکراکردنی بەشەکانی شتێك دێت.[1]

سێیەم: بە نیسبەت ئایەتی (٨٩)ی سوڕەتی (النحل)ەوە، کە دەفەرمویێ: [تِبْيَـٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ]، زۆر ڕوونە مەبەست تیایدا ئەوە نیە کە قورئان هەموو شتێکی تێدایە، چونکە بە واقیعیی وا نیەو دەبینین کە قورئان زۆر شتی تێدا نیە، شتی پەیوەندیدار بە ئاینیشەوە، نەك هەر شتی تر بە ڕەهایی. بۆ نمونە: لە ئەحکامی نوێژدا ژمارەی ڕکات و خوێندنی قورئان تیایانداو کاتەکانی نوێژ - کە هەموو ڕوکن و پایەی گرنگی نوێژن- لە قورئاندا باس نەکراوە. یان لە باسی بڕو ڕێژەو چۆنیەتی دەرکردنی زەکات - کە پایەیەکی تری ئیسلامە - لە بابەتە جیاجیاکان، وەك: پارەو زێڕو زیوو ئاژەڵ و بەروبوومی باخ و بێستان و قازانجی بازرگانیی و... هتد قورئان هیچی ڕوون نەکردۆتەوە. ئەی کەواتە (تفصیل) یانی چی؟

تێکرای زانایانی تەفسیر لە (صەحابەو تابعین)ەوە، تا هاوچەرخەکانیش، یەکدەنگن لەسەر ئەوەی، کە مەبەست ئەوەیە، کە قورئان هەموو شتێکی گشتیی (کلیات)ی تێدایە، لەو بابەتانەی، کە بۆ تێگەیشتن لە ئاینی خواو پەیڕەویی ئەحکامەکان پێویستن، بەڵام:

---

(١) بڕوانە: القرآنیون وشبهاتهم حول السنة، خادم حسین الهی بخش، طایف، ٢١٢.

ـ هەندێکی، قورئان بەدرێژیی ڕوونی کردۆتەوە.

ـ هەندێکی، بە کورتی ئاماژەی پێ کردووە.

ـ هەندێکیشی سپاردووە بە پێغەمبەری خوا کە ڕوونی بکاتەوە.

ـ هەندێکی ڕێساو قەواعیدی گشتیی بۆ داناوە، کە فەقیهەکان لە سەردەم و ژینگە جیاوازەکاندا بۆ دەرهێنانی ئەحکامی نوێ، پشتیان پێ دەبەستن، بەپێی داخوازیی سەردەمەکان. وە هەروەها.

ئەمەش بەم شێوانەی خوارەوە:

١- هەندێك بابەتی قورئان پەیوەندییان بە بڕواو ئیمان و فریشتەو دواڕۆژو بابەتە سەرەکییە غەیبییەکانەوە هەیە، کە ئەمانە لە قورئاندا بەدرێژیی باس کراون و خاڵێکی بنەڕەتیی دەربارەیان نەماوە کە پێویستی بە سوننەت هەبێت.

٢- هەندێك ئایەتی تر پەیوەندییان بە ئەحکامە شەرعییە بنەڕەتییەکانەوە هەیە، کە ئەمانەش بە پێی پێویست و بەپێی بایەخ و گرنگییان، لە قورئاندا وێنا کراون و بازنەی گشتییان بۆ کێشراوە. پێغەمبەری خواش (صلى الله عليه وسلم)، ڕونکردنەوەی لەسەر داون و ئەوانەی پێویستیان بەشیکردنەوە ببێت، شی کردونەتەوە. هەندێك جار ئایەت بە پوخت و (موجمەل)ی باسی حوکمێکی کردووە، پێغەمبەری خوا (تەفصیل)ی داوەتێ، هەندێك جار ئایەتەکە گشتیی و (عام)ە، ئەو (تەخصیص)ی کردووە.[١] هەرچەند لەسەر ئەم دەسەڵاتە، هەندێك

---

(١) ئەم دەستەواژانە: (مجمل)و (مفصل)، (عام)و (خاص)، لەگەڵ هەندێکی

ڕای جیاواز هەیە، کە لێرەدا بواری باسکردنیان نیە، دەکرێت خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ زانستەکانی (علوم القرآن)و (أصول الفقه).

٣- دەمێنێتەوە هەندێك بابەت کە پەیوەندییان بە بەها ڕەوشتییەکان و هەڵسوکەوت و مامەڵەی مرۆڤەکان و بنەماکانی سیستمی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابورییەوە هەیە، کە خوای بەتواناو کاربەجێ بەپێویستی نەزانیوە درێژەی چۆنیەتییەکانی لە قورئاندا باس بکات و تەنها بەپوختی و (موجمەل)ی باسی کردوون. ئەمەش لەبەر دوو هۆو حیکمەتی گرنگ:

أ- ئەگەر هەموو ئەو وردەکارییانە لە قورئاندا باس بکرانایە، دەبوایە قورئان صەدان بەرگی گەورە بوایەو قەبارەی قورئان دەبووە صەدان بەرابەری قەبارەی ئێستای، کە ئەمەش لە سەرێکەوە دوورە لە حیکمەت و لە سەرێکی تریشەوە تێگەیشتن و دابەزاندنی پرەنسیبە قورئانییەکانیش لە توانای مرۆڤ - بەپێغەمبەری خواشەوە - دەردەچوو.

ب- هەروەها بەدرێژکردنەوەی قورئان بۆ هەموو حوکمەکان، پانتاییەك نەدەمایەوە بۆ ڕێزگرتن لە عەقڵی مرۆڤ و جیاوازیی هەل و مەرج و ژینگەو کۆمەڵگەکان و ئەو گەشەکردن و ئاڵ و گۆڕە سروشتییەی، کە بەسەر هزرو ژیریی مرۆڤایەتیدا دێت و پێویستی بە ئاڵ و گۆڕی هەندێ فتوا هەیە، لەناو بازنە فراوانەکەی بۆچونی قورئانیدا.

تری وەك: (مطلق)و (مقید)، (ناسخ) و (مەنسوخ)، زاراوەی زانستین و لە زانستی (أصول الفقه)دا بە درێژیی ڕوون کراونەتەوە. خوێنەر دەتوانێت لە هەر سەرچاوەیەکی تایبەت بەو زانستەدا زانیاریی زیاتریان لەسەر وەربگرێت.

٤- هەندێك لە بابەت و ڕاستییە قورئانییەکان، تەنها ئاماژەیان بۆ کراوەو بە شێوەی ڕێساو بنەمای گشتیی (قواعد)و (ضوابط) باس کراون، کە دەبنە ئامرازو سەرچاوەی دەستی زانایانی موجتەهیدی سەردەم و ژینگە جیاجیاکان، بۆ دەرهێنانی حوکمی شەرعیی نوێ، بەپێی داخوازییە ژیاریی و شارستانییە جۆراوجۆرەکان، کە ئەمەش لە ئایەتی:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ٥٩ ﴾ النساء: ٥٩.

بە ڕوونی فەرمانی پێدراوەو گوێڕایەڵیی خاوەن فەرمانان و سەرکردایەتی شەرعیی موسڵمانان و پسپۆڕان، لەپاش گوێڕایەڵیی خواو پێغەمبەری خوا باس کراوە.

(لەبەر گرنگیی ئەم بابەتە لە خاڵێکی تایبەتدا دەگەڕێمەوە سەری).

٢

پێغەمبەری ئیسلام
بایەخی بە سوننەتی خۆی نەداوە!

بابەتی دووەم کە زۆریان لەسەر نووسیوە، ئەوەیە کە دەڵێن: خودی ئەهلی سوننەت و جەماعەت و عامەی موسڵمانان، خۆیان دانیان بەو ڕاستییەدا ناوە، کە پێغەمبەری ئیسلام لە ژیانی خۆیدا بایەخی بەتۆمارکردن و پاراستنی سوننەتی خۆی نەداوە، تەنانەت سەرچاوەکانی فەرمووده ڕیوایەتی وایان گێڕاوەتەوە، کە داوای کردووە فەرمووده نەنووسرێتەوە. بۆ نموونە ڕیوایەتێك، کە دەڵێت:

(لا تَكْتُبُوا عَنِّي، وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ، وَحَدِّثُوا عَنِّي وَلا حَرَجَ).[1]

واتە: لە منەوە هیچ مەنووسن، هەرکەس لە منەوە، جگە لە قورئان شتێکی نووسی، با بیکوژێنێتەوە. بەڵام (بە گێڕانەوە) بەبێ حەرەج لە من بگێڕنەوە.

ئەوان دەڵێن: لە کاتێکدا ئەم ڕیوایەتە بەلای خۆتانەوە دروستە، ئیتر بۆ نکوڵیی لەوە دەکەن، کە سوننەت لە سەردەمی پێغەمبەردا (صلی

---

(١) موسلیم لە بەشی (الزهد والرقائق)، بە ژمارە: ٥٣٢٦، گێڕاویەتەوە.

الله عليه وسلم) نەپارێزراوە و دەماودەم، تا دوو سەدە گێڕراوەتەوەو دواتر نووسراوەتەوە؟ ئەویش بە پشتبەستن بە زەین و بیرکردنەوە، بەبێ بوونی سەرچاوەی تۆمار کراو، کە ئەوە بۆ خۆی گومان لەسەر ڕیوایەت دروست دەکات، چونکە بەلای خودی زانایانەوە، جگە لە کەمێك لەجۆری (موتەواتەر) هەموو جۆرەکانی فەرموودەی دروست لە جۆری ڕیوایەتی (ئاحاد)، گومان دەگەیەنن، نەك یەقین و دڵنیایی.

لەم لایەنەوە یەکێك لە سەرکردەکانی ئەو ڕەوتە بەناوی (غولام ئەحمەد پەرویز)، دەڵێت: "ئەگەر سوننەت بەشێك بوایە لە دین، پێغەمبەر لە ڕووی نووسینەوەو لەبەرکردن و گێڕانەوەوە، مەنهەجێکی بۆ دائەنا، غەیری مەنهەجی قورئان، چونکە مەقامی دین ئەوە ئەخوازێت، کە بە پارێزراویی بیگەیەنێتە ئوممەتەکەی. ئەو بە هەرچی ڕێگە بوو هەوڵیدا، کە قورئان بپارێزرێت، بەڵام بۆ سوننەت هیچی نەکرد، بگرە قەدەغەی کرد، کە بنووسرێتەوە."(١)

وەڵامی ئەم بۆچوونە بەوە دەدەمەوە کە: مێژوونووسانی پێشین لەم بابەتەدا خەتایەکیان هەیە کە تەنها بە پشتبەستن بەو ڕیوایەتەی سەرەوە ئەو دەنگۆیەیان داخستووە، کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) قەدەغەی کردووە، کە فەرموودەکانی بنووسرێنەوە، لەکاتێکدا بەم بەڵگانەی خوارەوە ئەو بۆچوونە بەو ڕەهاییە ڕاست و دروست نیە و، دەیان بەڵگە هەن لەسەر نووسینەوەی فەرموودە لەسەردەمی خودی پێغەمبەری خواو یارانیدا، لەوانە:

---

(١) کتێبی (مقام حديث) بە زمانی ئوردو، لا: ٧، بە نەقڵ لە: القرآنيون وشبهاتهم حول السنة، خادم حسين، ص: ٢٢٤.

١- عبد الله کوڕی عەمری کوڕی عاص دەڵێت: (هەرچیم ببیستایە لە پێغەمبەری خوا دەمنووسییەوە، دەمویست لەبەری بکەم. قوڕەیش قەدەغەیان کردم، وتیان: هەرچی لەپێغەمبەر دەبیستی، دەینووسییەوە، لە کاتێکدا پێغەمبەر مرۆڤە، لە کاتی تووڕەیی و کاتی ڕەزامەندیدا قسە دەکات؟ منیش دەستم لە نووسین کێشایەوە.

دواتر عەرزی پێغەمبەرم کرد، ئەویش بە پەنجەی خۆی ئاماژەی کرد بۆ دەمی و فەرمووی: بنووسە. سوێند بەو زاتەی گیانی منی بەدەستە، جگە لە حەق و ڕاستیی، هیچ لەم زمانەم دەرنەچووە، یان دەرناچێت.)[1]

٢- ئەبو هورەیرە دەڵێت: (کەس لە یارانی پێغەمبەری خوا لە من زیاتر فەرموودەیان نەدەگێڕایەوە، جگە لەو حاڵەتەی عبد الله کوڕی عومەر، کە ئەو فەرموودەی دەنووسییەوە، من نەمدەنووسییەوە.)[2]

٣- پیاوێك لە پشتیوانان ئامادەی گوێگرتن لە فەرموودەکانی پێغەمبەر دەبوو، بەڵام بۆی لەبەرنەدەکرا.. پاشان سکاڵای حاڵی کەم حافیزیی خۆی کرد بۆ پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم). پێغەمبەریش پێی فەرموو: بۆ لەبەرکردنت پشت بە دەستت ببەستە (مەبەستی نووسین بوو).[3]

٤- کاتێکیش شاری مەککە لە ساڵی هەشتەمدا ئازاد کرا، پێغەمبەری خوا هەستاو لەناو خەڵکدا قسەی کرد، پیاوێك لە خەڵکی یەمەن

---

(١) ئەبو داوود لە ژمارە (٣٦٤٦) گێڕاویەتەوە.

(٢) بوخاری بە ژمارە (١١٣) گێڕاویەتەوە.

(٣) المقاصد الحسنة، ژمارە: ٩٩.

بەناوی (أبو شاه) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا! بۆ من بنووسنەوە. پێغەمبەریش فەرمووی: بۆ (أبو شاه) بنووسنەوە.[١]

٥- عبد الله کوڕی عەمری کوڕی عاص، دەڵێت: لە دەوری پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) دانیشتبووین و دەماننوسییەوە.[٢]

٦- نامەو تۆمارە نووسراوەکانی پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) لە ژیانی خۆیدا، بەڵگەیەکی ترن، وەك: (دەستوری مەدینە)، کە کارنامەی پەیوەندیی نێوان موسڵمانان و دانیشتوانی هۆزەکانی جوولەکەی مەدینەی تێدا بوو. هەروەها: (پەیماننامەی حودەیبیە) و تۆماری تایبەتی پێغەمبەری خوا بۆ دانیشتوانی حەزرەمەوت و نووسراوی تایبەتی بۆ وڵاتی یەمەن، جگە لە نامە تایبەتەکانی بۆ پادشایان: موقەوقیسی فەرمانڕەوای میصر، نەجاشی پادشای حەبەشە، کیسرای پادشای فارس، هەرقلی گەورەی ڕۆم، مونزیری میری بەحرەین، پادشای عومان، حارسی حمیەری میری یەمەن، حارسی میری غەساسینە، هوزەی حەنەفی میری یەمامە. کە زۆرێك لەم نووسراوانە ئەحکامی شەرعییان تێدایەو سەرچاوەی تەشریعیی گونجاون.

٧- لە سەرچاوەکانی فەرموودەدا هاتووە، کە زۆرێك لە صەحابە ناسراوەکان تۆماری تایبەت بەخۆیان هەبووە، کە فەرموودەیان تێدا نووسراوەتەوە، پێیان وتووە: (صەحیفە)، بۆ نموونە: پێشەوا بوخاری باس

---

(١) بوخاری بە ژمارە (١١٢، ٢٤٣٤، ٦٨٨٠) و موسلیم بە ژمارە (٣٢٤٧) گێڕاویانەتەوە.

(٢) ئەحمەد بە ژمارە (٦٦٠٧) و دارەمی بە ژمارە (٤٨٦) گێڕاویانەتەوە.

لە صەحیفەی ئەبوبەکری صدیق ئەکات، کە مۆری پێغەمبەریشی لەسەر بوو، هەروەها صەحیفەی عەلی کوڕی ئەبو تالیب و عبد الله کوڕی عەمری کوڕی عاص و عبد الله کوڕی ئەبو ئەوفاو سەعدی کوڕی عوبادەو ئەبو موسای ئەشعەری و جابری کوڕی عبد الله و عەمری کوڕی حەزم،[1] خوالێیان ڕازی بێت. کە ئەوانەش چەندین ئەحکامی شەرعییان تێدا بوو.

٨ ـ بۆیە زانایان بۆ یەکخستنی مانای نێوان ئەو ڕیوایەتانە، کە هەندێکیان نووسینەوەی فەرمووده قەدەغە دەکەن و هەندێکیان مۆڵەت دەدەن، وتویانە: "ئەو ڕیوایەتەی کە باسی قەدەغەکردنی نووسینەوەی فەرموودەی تێدایە، (لا تکتبوا عنی.. هتد)، پەیوەندیی بە سەرەتای دابەزینی قورئانەوە هەیە، بۆ ئەوەی قورئانیان لەگەڵ فەرمووده لە لا تێکەڵ نەبێت. بۆیە کاتێك صەحابەکان ئاشنابوون بە جیاوازیی قورئان و فەرمووده، پێغەمبەری خوا مۆڵەتی دا کە فەرموودەکانی بنووسرێنەوە."[2]

---

(١) الإصابة في تمييز الصحابه، ابن حجر العسقلاني، القاهره، ٢٩٣/٤.

(٢) فتح الباري، شرح صحيح البخاري، ٢٨٠/١.

بەشێك لە بۆچوونە نامۆکانی ڕەوتی قورئانییەکان

ئەم تاقمانە لەگەڵ ئەوەی هەندێکیان بۆچوونی دروست و جوانیان لەسەر چەند بابەتێك هەیە، بەڵام سەبارەت بە زۆرێك لە بابەتە فکرییەکان و ئەحکامە شەرعییەکان، قسەی جیاوازیان هەیە، هەندێك جار قسەی ناشایستەشیان هەیە، کە بەڵگەی نازانستیی بوون و جۆرێك لە هەرزەکاریی فکرییە، بۆ نمونە عبد الله جەکرالەوی - کە لای خۆی یەکێك لە دامەزرێنەران و تیئۆریستە گەورەکانیانە - دەربارەی هەوڵی تاقەتپڕوکێنی زانایانی فەرمووودەناس لە نووسینەوەی فەرموودەدا - کە هەندێك لە خۆرهەڵاتناسانیشی سەرسام کردووە - بەمجۆرە دەنووسێت: "پاش وەفاتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) بە سەدان ساڵ، کەسانێك لە لایەن خۆیانەوە ئەم هەزەلیاتەیان تاشی، (مەبەستی نوسینەوەی فەرموودەیە) (!)، پاشان دایاننە پاڵ پێغەمبەری ئیسلام، کە ئەو بەرییە لەوانە."[1] ئەم قسەیە جگە لەوە

---

(١) دەقی قسەی عبد الله لە کتێبێکی خۆی بەناوی: (ترك احتمال تعامل)، لا: ١٢. بڕوانە: القرآنیون، خادم حسین، لا: ٢٥٠، کە دەقەکەی لێ نەقڵ کردووە.

کە هیچ مەرجێکی زانستیی تێدا نیە، بەڵگەیشە لەسەر ئەوەی، کە کەمترین شارەزایی لە ژیان و هەوڵی کەم وێنەی زانایانی فەرموودە نیە.

بەهەرحاڵ، لێرەدا بەشێوەی پێڕستیی ئاماژە بە هەندێك لە بۆچوونەکانی ئەو دەستەو تاقمانە دەکەم، پێم وایە زۆربەی ئەم بابەتانەی خوارەوە کە ئەوان ڕەدیان دەکەنەوە، پێویست بە وەڵامدانەوە ناکەن، چونکە زۆرێکیان - کە ئەوان قبوڵیان نین - لە ڕاستییە ئیسلامییە چەسپاوەکانن و بەڵگە نەویستن، وەڵامیشیان بوێت لێرەدا ناگونجێ بیاننوسین، چونکە هەرکامیان بەلای کەم، وتارێك، یان توێژینەوەیەکی پێویستە. بۆ نمونە:

- بڕوایان بە هیچ موعجیزەیەکی پێغەمبەران نیەو تەفسیری ماددی بۆ ئەو موعجیزانە دەکەن، کە قورئان باسی کردوون.

- هەندێکیان پێیان وایە، کە شایەتومان تەنها ڕستەی (لا إله إلا الله)یەو هێنانی ڕستەی (محمد رسول الله) لەگەڵ ناوی خوادا، چ لە بانگدا، چ لە تەحیاتی نوێژدا، چ لە هەرکات و جێیەکی تردا، جۆرێکە لە شیرك و هاوەڵدانان بۆ خوا !

- هەموو جۆرەکانی شەفاعەتی پێغەمبەری ئیسلام بۆ گوناهکارانی ئوممەتەکەی، ڕەد دەکەنەوە.

- بڕوایان بە موڵکدارێتی تاکەکەسیی نیە، لەسەر مەزهەبی کۆنە کۆمۆنیستەکانی سەرەتاو ناوەڕاستی سەدەی بیستەم.

- بڕوایان بەو جۆرە بەهەشت و دۆزەخە، نیە کە لە فەرمودەدا ڕوون کراونەتەوە، هەروەها سزاو پاداشتی ناوگۆڕو جیهانی بەرزەخیش ڕەد دەکەنەوە..

- بڕوایان بە شەیتان و جنۆکەو فریشتە نیە، بەوجۆرەی کە مەشهورە.

- بڕوایان وایە دوای قورئانی پیرۆز، سەرچاوەی دووەمی تەشریع دەسەڵات و فەرمانڕەوای سەردەمە، کە بەمەش دەڵێن (مرکز الملة)، نەك سەرچاوەکانی (سوننەت و ئیجماع و قیاس)و غەیری ئەمانە، لە سەرچاوە تەواوکارەکانی تری وەکو (عورف و ئیستیحسان و ئیستصحاب و مصالح مرسلەو... هتد).[1] دیارە ئەمە بیرو بڕوای بەشێك لەو دەستەو تاقمانەیە، نەك هەموویان..

بە کورتی بنەما فکرییەکانیان بە گشتیی لە دوو خاڵدایە:

یەکەم: هەموو ئەو بۆچوونە فکریی و حوکمە شەرعییانە ڕەددەکەنەوە، کە لە سوننەتدا ئاماژەیان پێکراوە.

دووەم: تەئویلی زۆرێك لەو ئایەتانە دەکەن، کە لە ڕێی فەرمودەوە ڕوون کراونەتەوە. واتە (تەبیین)ی پێغەمبەریان قبوڵ نیە، بۆیە لەم باسەدا زیاتر تیشکمان خستە سەر ئەو دوو خاڵە، کە پایەی سەرەکی بیرکردنەوەیانە.

هەر لێرەشەوە دەکرێ لە ڕادەی لادان و دوورکەوتنەوەی ئەو تاقمانە لە ڕاستەڕێی ئیسلام تێبگەین. هەروەها لە ڕادەی مەترسیی ئەو جۆرە بیرکردنەوەیەو ئەو شێوە تێگەیشتنە چەوتە لە ئیسلام، دڵنیا ببینەوەو دەرکی پێویستیی بەرەنگاربونەوەشیان بکەین.

---

(١) بۆ بینینی ئەم بۆچوونانە، بڕوانە: پێگە ئەلیکترۆنییەکانی قورئانییەکان، بەتایبەتی پێگەی (أهل القران) کە ئەحمەد صوبحی مەنصور سەرپەرشتیی دەکات، هەروەها کتێب: القرآنیون وشبهاتهم حول السنة، خادم حسین إلهي، ط٢، الطائف.

بەڵام ئەم کارە دەبێت بەشێوەیەکی زانستییانە ئەنجام بدرێت، دوور لە گشتاندن و دەمارگیریی و پەڕگیریی، دوور لە تێکەڵکردنی باسی ئەمانە لەگەڵ باسی ئەو زاناو بیرمەندە دڵسۆزانەی ئوممەتی ئیسلامیی، کە لە هەموو سەردەمێکدا هەبوون - بە سەردەمی خۆشمانەوە - کە کەم و زۆر ئەم باسانەیان وروژاندووەو دڵسۆزانە بۆ چارەسەر گەڕاون و بە بەشێك لە ڕەوتی ڕیفۆرم و چاکسازیی فکریی دەژمێردرێن، وەك لە سەرەتاوە ئاماژەمان پێکرد.

چوارەم

بەڵگەکانی قورئان لەسەر بەڵگەبوونی سوننەت

حوجییەتی سوننەت لە قـورئـاندا

بابەتی حوجییەتی سوننەت و پێویستیی فەرمودە- و بەگشتیی سوننەت وەك سەرچاوەی دووەمی دەرهێنانی ئەحکام- بابەتێکە کە لە چەندین ئایەتی خودی قورئانی پیرۆزدا ئاماژەی بۆ کراوە. لە چەندین ئایەتدا لە پاڵ گوێڕایەڵیی خوای گەورەدا باس لە گوێڕایەڵیی پێغەمبەریش کراوە، یان باس لە ئەرکی پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) لە ڕونکردنەوەی قورئاندا کراوە، کە ئەوە دەری دەخات جگە لە قورئان شتێکی تر دەبێ هەبێت کە بریتییە لە ڕونکردنەوکانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم).

لەم بڕگانەی خوارەوەدا ئاماژە بە بەشێك لەو ئایەتانە دەکەم:

١- لە قورئاندا ئاماژەی ڕۆشن کراوە کە پاش ناردنی قورئان لەلایەن خوای گەورەوە، ئەرکێکی تایبەت لەسەر پێغەمبەرە، کە بریتیە لە ڕوونکردنەوەی قورئان. ئەوەتا دەفەرموێ:

﴿وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل: ٤٤.

واتە: (ذکر)مان ناردووەتە خوارەوە بۆ لای تۆ، تا ئەوەی دابەزێنراوە بۆ خەڵکیی ڕوون بکەیتەوە. جا ئەگەر بڕیار بێت ڕوونکردنەوەی پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) بۆ سەراسەری مرۆڤایەتی بێ، بە تان و پۆی زەمین و زەماندا، ئەوە دەبێ شتێك لەبەردەستی نەوەکانی دوای سەردەمی صەحابە هەبێ بە ناوی (ڕوونکردنەوەکانی پێغەمبەر) کە بریتین لە هەمان ئەو فەرمودە ڕاست و دروستانەی کە لە (صحاح)و (سنن)و (مسانید)دا پارێزراون. دیارە ئەمە مانای ئەوە نیە ئەو کتێبانە ڕیوایەتی لاوازو هەڵبەستراویان تێدا نیە، بەڵکو باس لەوەیە کە بەپێی ئەو ئایەتەو چەندین ئایەتی تر، دەبێت شتێك غەیری قورئان لەبەردەستی ئوممەتی ئیسلامیدا ببێت بەناوی (ڕونکردنەوەکانی پێغەمبەر(صلی الله علیه وسلم)).!

لێرەدا پێویستە ئەوە ڕوون بکەمەوە کە ئەوانەی بانگەشە بۆ بیرۆکەی ئیکتیفا بە قورئان دەکەن و دەیانەوێت ڕۆڵی سوننەت کاڵ بکەنەوە، لەم ئایەتەو ئایەتەکانی تردا، تەئویلی وشەی (لِتُبَيِّنَ) لە ئایەتەکەدا دەکەن و وا دەگەیەنن کە ئەرکی (تەبیین) کە خوا بە پێغەمبەری سپاردووە، هەمان ئەرکی گەیاندن (تبلیغ)ە، واتە خوێندنەوەو گەیاندنی قورئان بە خەڵکی، دیارە ئەمەش تەئویلێکی بێ بنەماو نازانستییەو نە وشەی (تبیین) دەیگەیەنێت، نە لەگەڵ پێگەو ئەرکی پێغەمبەرایەتیش یەك دەگرێتەوە.

٢- بۆ زیادە هەستکردن و چاك تێگەیشتن لە پێویستیی و کاریگەریی ڕوونکردنەوە، قورئانی پیرۆز ئەوە دەگەیەنێت کە ئەگەر پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) ڕوونکردنەوەی پێویست نەدات لەسەر هەندێك لە ئایەتەکانی قورئان، ئەوە ڕاڤەو ماناکردنی لەلایەن موسڵمانانەوە جیاوازیی و چەند قسەیی تێدەکەوێت. ئەوەتا دەفەرموێ:

﴿ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾ النحل: ٦٤.

٣- لە قورئانی پیرۆزدا چەندین ئایەت هەن کە گوێڕایەڵیی خوای گەورەو گوێڕایەڵیی پێغەمبەری خوایان، بەدوای یەکتردا هێناوە، وەك دەفەرموێ:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ محمد:٣٣.

واتە: فەرمانبەردارو گوێڕایەڵی خوا بن و گوێڕایەڵیی پێغەمبەریش بکەن(صلی الله علیه وسلم) و کارو کردەوەکانتان پووچەڵ مەکەنەوە. جا ئەگەر گوێڕایەڵیی خوا بریتی بێت لە پەیڕەویکردن لە قورئانی پیرۆز، ئەی گوێڕایەڵیی پێغەمبەر(صلی الله علیه وسلم) دەبێت چی بێت جگە لە پەیڕەویکردن لە سوننەت و ژیاننامەکەی، کە فەرموودە دروستەکانی دەبنە بەشێك لەوە؟!..

ماوەتەوە ئەوە بزانین کە لەم بارەیەوە چەندین ئایەتی تر هەن، وەك:

﴿ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٣٢﴾ ﴾
آل عمران: ٣٢

﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾ ﴾ آل عمران:١٣٢.

﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ وَٱحْذَرُوا۟ ﴾ المائدة: ٩٢.

﴿ وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١﴾ ﴾ الأنفال: ١.

٤- قورئانی پیرۆز لە هەندێك ئایەتدا بە ڕوونیی ڕۆڵی تەواوکاریی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) لە تەشریعدا دووپات دەکاتەوە، بۆ نمونە: قورئان لە زەمکردنی یەهودو بێ بڕواکانی ئەو سەردەمەی پێغەمبەردا فەرمویەتی:

﴿ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ ﴾ التوبة: ٢٩.

یان پرۆسەی حەڵاڵ و حەرامکردن نیسبەت دەداتە لای پێغەمبەری خوا و دەفەرموێ:

﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَٰلَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ ﴾ الأعراف: ١٥٧.

واتە: فەرمانیان پێ دەدات بە کارە پەسەندو چاکەکان، قەدەغەی کارە خراپ و ناپەسەندەکانیان لێ دەکات، هەروەها شتە خاوێن و پاکەکانیان

بۆ حەڵاڵ و ڕەوا دەکات، شتە پیس و بێ سوودەکانیشیان لێ حەڕام دەکات، ئەو کۆت و بەندانەش، کە پێشتر لەسەریان بووە، لەسەریان لا دەبات.[١]

ئەمە دەری دەخات، کە پێغەمبەری خواش بە تێگەیشتنی وردی خۆی لە قورئان، دەبێت حوکمی حەڵاڵ و حەڕامکردنی هەندێك شتی دابێت، کە دەبێت مرۆڤی موسڵمان پابەندیان بێت.

لێرەشدا دووبارە هەندێك بە هەڵە وتوویانە: مەبەست لەو ئایەتەو هاوشێوەکانی، ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا بابەتە حەڵاڵ و حەڕامە باسکراوەکانی قورئان بگەیەنێت، کە ئەمەش جارێکی تر خۆدزینەوەیە لەو ڕاستییە کە پێغەمبەری خوا لە سنورێکی دیاریکراودا دەسەڵاتی پێدراوە، وەگەرنا عەتف کردنەوەی وشەی (رسوله) بۆ سەر (الله) لە ئایەتی:

﴿وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلْحَقِّ﴾ التوبة: ٢٩.

هیچ تەئویلێك هەڵناگرێت، یان هێنانی وشەی (يحل لهم) (ويحرم عليهم)، چۆن ئەوە ناگەیەنێت، کە ئەو، هەندێك حوکم دەردەکات،

---

(١) یەکەم کەس لە زانایانی سەدەی دووی کۆچیی کە بە دوورو درێژی قسەی لەسەر ئەم بابەتە کردبێت، پێشەوا (شافعی)یە، کە لە کتێبی (الرسالة)یدا دەیان ئایەتی کردۆتە بەڵگە لەسەر حوجییەتی سوننە. کتێبی ناوبراو یەکەم کتێبی نوسراوە لە زانستی (أصول الفقه)و لەڕاستیشدا یەکێکە لە سەرچاوە زانستییە دێرینەکان، هەرچەند لەلایەن هەندێك موحەققیقی کۆن و هاوچەرخەوە ڕەخنە لە میتۆدو مەنهەجیەتی شافعی گیراوە، بەتایبەتی لە باسی دیاریکردنی سەرچاوەکانی تەشریعدا.

لە کاتێکدا بە کاراو (فاعل)ی کاری حەڵاڵ و حەرامکردنەکە ناو براوە؟!.

هەرگیز سیاقی قورئانیی و لۆژیکی عەقڵیی ڕێ نادات، کە بگوترێ: مەبەست لەمانە هەر خوێندنەوەو گەیاندنی خودی ئایەتەکانی قورئانە لەلایەن پێغەمبەرە، وەك گروپە قورئانییەکان دەیڵێن، ئەگەر وا بوایە: پێویست نەبوو باسی بکات، چونکە قورئانەکە بە پارێزراویی لەبەردەستی موسڵمانانندایە، چ پێویست دەکات قورئان خۆی ئاماژە بە دوپاتکردنەوەی حوجییەتی خۆی بکات.؟!.

ڕاستکردنەوەی تێگەیشتنێکی هەڵە لە ئایەتەکانی

﴿ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ ﴾

لە ئاقاری بەڵگەهێنانەوەدا لەسەر ئەوەی، کە هەرچی لە زاری پێغەمبەری خواوە (صلى الله عليه وسلم) دەردەچێت (وەحی)و ئیلهامی خواییە، لەدێرزەمانەوە بە هەڵە بەڵگە بە ئایەتێکی سەرەتای سورەتی (النجم) دێننەوە کە دەفەرموێت:

﴿ وَٱلنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ﴾ النجم: ١-٥.

گوایە ڕستەی (وما ينطق عن الهوى) ئاماژەیە بە هەر وشەو ڕستەیەك، کە لە پێغەمبەری خواوە دەردەچێت، لە کاتێکیدا سیاقی سورەتەکە - ناوەڕۆکی ئەو پێنج ئایەتە بەتایبەتی - دەیسەلمێنن، کە باسەکە باسی قورئانە، چونکە کاتێك ئەم سورەتە دابەزی، کە بتپەرستەکانی مەککە پێغەمبەریان تۆمەتبار کردبوو، کە ئەو قورئانەی دەیخوێنێتەوە و ڕێنەکردنەو خۆی هەڵی دەبەستێت، بۆیە بۆ بەدرۆخستنەوەی ئەوان ئەو

بڕگانە دابەزین، کە ئەمە واتاکانیانە: (سوێند بەئەستێرە لە کاتێکدا کە دەکشێت و بەردەبێتەوە. ئەم هاوەڵەتان (موحەممەد) نە گومڕا بووەو نە سەری لێ تێکچووە. لە هەواو ئارەزووی خۆیشەوە نایەتە گۆ. ئەوە (کە دەیخوێنێتەوە) وەحییەو بۆی وەحی دەکرێت. فریشتە خاوەن هێزە بە تواناکە (واتە: جبریل) بەباشیی فێری کردووە).

ئەمە تەفسیری گەورە موفەسسیرەکانی پێشینە، پێشەوا تەبەری (ت: ٣١٠ ك) - یەکەم موفەسسیری ناسراو لە سەرەتای سەدەی (٤)ی کۆچیدا - دەڵێت: "واتە: موحەممەد لە هەواو ئارەزوو ئەم قورئانە ناخوێنێتەوە، ئەم قورئانە وەحییەو بۆی دێت. (قەتادە)و زۆری تر بەم جۆرە تەفسیریان کردووە."[١] هەندێك لە موفەسسیرەکان وایانگەیاندووە مەبەست لەوەیە هەرچی لە زمانی پێغەمبەری خواوە دەردەچێت (وەحی)یە - لەوانە: (ابن کثیر) (٧٧٤ ك)و شەوکانی (ت: ١٢٥٠ ك)،[٢]- کە پێم وایە هەڵەکە لەوکاتەوە بڵاو بۆتەوە. لە کاتێکدا زۆربەی موفەسسیرانی تری پێش ئەوان، لەسەر بۆچوونەکەی پێشەوا (تەبەری) تەفسیریان کردووە کە مەبەست لە ڕاناوی (إن هو..) قورئانە، لەوانە: زەمەخشەری (ت: ٥٣٨ ك)، ڕازی (ت: ٦٠٦ ك)، قورتوبی (ت: ٦٧١ ك)، بەیزاوی (ت: ٦٨٥ ك)..هتد، کەدەکرێت سەیری تەفسیرەکانیان بکرێت.

---

(١) تفسیر جامع البیان، ابن جریر الطبري، ٢٥/٢٣.

(٢) بڕوانە تەفسیری ئایەتەکانی سەرەتای سورەتی(النجم) لە تەفسیری (ابن کثیر)دا.

وەڵامی ئەو تەفسیرەی دووەم ئەوەیە کە چەندین ئایەتی تر لەقورئانی پیرۆزدا هەن، کە خوای گەورە تیایاندا گلەیی و عیتابی پێغەمبەریان تێدا دەکات لەسەر هەندێك کارو بڕیاری خۆی، لەوانە:

- سورەتی (عبس وتولی)، لە بەسەرهاتی ئەو کەسە نابینایە (عبد الله کوڕی أم مکتوم)دا، کە هاتە خزمەتی و ئەو سەرگەرمی قسەکردن بوو لەگەڵ ژمارەیەك لە سەرانی قورەیش، بۆیە گوێی بەم نەدا. خوای گەورە لەسەر ئەو کارە لۆمەی کردو سورەتی (عبس) دابەزی.

- کاتێك لە (جەنگی بەدر)دا دیلەکانی هێشتەوە، خوای گەورە ئاگاداری کردەوە لەبەر ئەوە کە سەرەتای دامەزرانی دەوڵەتی مەدینە بوو، نەدەبوو لە شەڕەکەدا دیل بگرن. بۆیە ئەم ئایەتە دابەزی:

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ الأنفال: ٦٧.

واتە: هیچ پێغەمبەرێك بۆی نەبووە کە دیلی هەبێت، تا کاتێك لە سەرزەویدا جێگیرو دامەزراو ئەبێت.

- لە کاتی جەنگی (تەبوك)یشدا ژمارەیەك لە بەشداران کە زۆربەیان لە دووڕووەکان بوون، برو بیانوویان هێنایەوە بۆ خۆدزینەوە لە بەشداریی جەنگەکەو داوای مۆڵەتیان کرد، پێغەمبەریش مۆڵەتی دان، دواتر ئەم ئایەتەی سورەتی تەوبە لە عیتابی پێغەمبەردا دابەزی:

﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾﴾ التوبة: ٤٣.

واتە: خوا لێت ببورێت ئەی موحەممەد! بۆ مۆڵەتت پێ دان؟ (دەبوایە مۆڵەتیان نەدەیتێ)، تا بۆت ڕوونببێتەوە کێ بوون ئەوانەی ڕاستیان کرد، درۆزنەکانیش بناسیت).

- کاتێکیش عبد الله کوڕی (أبي)، ڕابەری دووڕووەکان مرد، کوڕەکەی - کە کەسێکی موسڵمان بوو - هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا، داوای لێکرد کراسەکەی خۆی بداتێ، تا کفنی باوکی پێ بکات، هەروەها داوای لێکرد کە نوێژی لەسەر بکات و داوای لێخۆشبوونیش لە خوا بکات بۆی. بۆیە ئەم ئایەتە دابەزی:

﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾ التوبة: ٨٤.

واتە: ئەی موحەممەد، هەرگیز نوێژ لەسەر کەسێك (لە دووڕووەکان) مەکە کە دەمرێت، لەسەر گۆڕەکەشی ڕامەوەستە، ئەوانە بە ڕاستیی بەرامبەر خواو پێغەمبەری خوا بێبڕوا بوون (ڕاستییەکانیان زانی و پەردەپۆشیان کردن)، ئەوان بەلادەریی و فاسقیی مردن.

ئەم نمونانەی قورئانی پیرۆز، بەڕوونیی ئەوەمان پێدەڵێن: کە مەرج نیە هەرچی پێغەمبەری خوا فەرموویێتی یان کردبێتی، بەپێی وەحی خوایی بووبێت، بەڵکو هەندێك لە گوفتارو کردارەکانی بۆچوون و ڕاو ئیجتیهادی شەخصی خۆی بوون، بۆیە لەم حاڵەتانەدا کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکردن، لە لایەن خواوە یان عیتابی کراوە، یان ڕێی تری نیشان دراوە. ئەمەش باشترین وەڵامە بۆ ئەو بۆچوونەی کە پێی وایە مەبەست لە ﴿ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ ﴾ هەموو قسەو گوفتارەکانی پێغەمبەرە، صلى الله عليه وسلم.

جگە لە قورئان و سوننەت، گوێڕایەڵی (أولوا الأمر) یش هەیە

زیاد لەوەی کە (قورئانییەکان) دەیڵێن، کە قورئانمان بەسەو پێویستیمان بە فەرمودە نیە، ئایەت هەیە لە قورئاندا، کە دووپاتی دەکاتەوە دەبێ جگە لە قورئان و فەرمووده سەرچاوەیەکی تر هەبێ بۆ موسڵمانان، کە ببێتە مایەی گەشەی فیقهی ئیسلامیی و دامەزراوە تەشریعییەکان و نیشانەی زیندوویەتیی و واقعیەتی فیکرو فیقهی ئیسلامیی، ئەویش بریتییە لە ئیجتیهادو تێگەیشتنی ئەهلی ڕەئی و خاوەن فەرمان و موجتەهیدەکان لە سەردەمە جیاجیاکاندا، کە قورئان ناوی ناون (أولوا الأمر)، ئەمەش نهێنی مانەوەی ئیسلام و سازگاربوون و گونجانی شەریعەتەکەیەتی، لەگەڵ هەموو سەردەم و ژینگەو کۆمەڵگەکانی مرۆڤایەتی لە درێژایی مێژوودا، هەروەها هۆکاری قوتارکردنی شەریعەتی ئیسلامە لە چەقبەستوویی و داتەکاندنی تەپ و تۆزی کۆمەڵگەو ژینگە جیاجیاکان لەسەری و پێداچونەوەی ئەو ڕاو بۆچوون و ئیجتیهادو فتوایانەی، کە بەسەرچوون و پێویستان بە گۆڕین هەیە.

لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ ﴾ النساء:٥٩.

دیارە گوێڕایەڵیی خوای گەورە بە پەیڕەویکردنی قورئان دەبێ و گوێڕایەڵی پێغەمبەریش بە پێڕەویی ژیاننامەکەیەتی و گوێڕایەڵی خاوەن فەرمانانی موسڵمانانیش، بە پابەندییە بەو بۆچوون و ئیجتیهادو بڕیارانەوە کە لە سەردەمە جیاجیاکاندا بەپێی گۆڕانکارییەکان دەیدەن، لە ژینگەو شوێن و هەل و مەرجە جیاجیاکاندا، کە تا ئێستا بریتیە لەو ئیجتیهادو بۆچوون و فتوایانەی لە سەدە ڕابردووەکاندا گەڵاڵە بوون و مەنزومەی (فیقهی ئیسلامی)یان پێك هێناوە.

لێرەدا زۆر پێویستە ئەوە بزانین کە دەکرێ - بگرە دەبێ - ئەو ئیجتیهادو بۆچوون و فتوایانە، بگۆڕێن و تەنانەت هەندێ جار پێچەوانەیش ببنەوە، چونکە بۆ سەردەمی خۆیان حوججەت و بەڵگە بوون و مەرج نیە بۆ هەموو کات و شوێنەکان حوجبییەتیان بمێنێ.

لەم خاڵەدا پێویستە ئەوەش بزانین کە چەمکی (أولوا الأمر) زۆر فراوانترە لەوەی، کە لە سەردەمە پێشووەکاندا تەسك کرابووەوە تەنها لە کاربەدەستان یان چەند فەقیهێکدا، کە ڕەنگە بۆ ئەو سەردەمانە، تاڕادەیەك گونجاو بووبێت، بەڵام ئەگەر بە تێگەیشتنێکی قورئانییانەو هاوچەرخانە لەو چەمکە ورد ببینەوە، تێدەگەین، کە (أولوا الأمر) بۆ ئەم سەردەمە، دەبنە ئەو کەسە پسپۆڕو لێزانانەی، کە لە ڕووی شارەزاییەوە توانای یەکلاکردنەوەو بڕیاریاردانیان لەسەر پرسە جۆراوجۆرەکان هەیە، لە سیاسەت و ئیدارەو دەسەڵاتدارییەوە، تا

دەگاتە بوارەکانی دارایی و ئابووری و کۆمەڵایەتیی و زانستیی و هتد. دیارە ئەمانەش لە سەردەمی ئەمڕۆ و دەوڵەتی مۆدێرندا، خۆیان لە دامەزراوەی دەستوریی و یاسایی شەرعیدا دەبیننەوە.

کتاب و حیکمەت پێکەوەن:

خاڵێکی تری گرنگ ئەوەیە، کە ئایا مەبەست لە (حیکمەت) لە قورئانی پیرۆزدا چیە، کە لە چەندین ئایەتدا لە پاڵ (کتاب)دا ئەرکی فێرکردنی سپێرراوە بە پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم)؟ بۆنمونە: خوای گەورە دەفەرموێ:

﴿ كَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِيكُمۡ رَسُولٗا مِّنكُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡكُمۡ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمۡ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمۡ تَكُونُواْ تَعۡلَمُونَ ﴿١٥١﴾ ﴾

البقرة: ١٥١.

لێرەدا کاتێك باسی خوێندنەوەی وردو بەردەوامی ئایەتەکان کراوە، ئەی مەبەست لە فێرکردنی (حکمة) لە پاڵ (کتاب)دا چیە، ئەگەر شتێکی جیاواز نیە لە قورئان، کە هەمان ژیاننامەو سوننەتی پێغەمبەر خۆیەتی (صلی الله علیه وسلم)، لەگەڵ ئەو شتانەی، کە لەگەڵ ڕاستییەکانی قورئان و سوننەتی صەحیحدا یەك دەگرنەوە؟ ئەم دەستەواژەی (کتاب)و (حکمة)یە لە پاڵ یەکتردا لە چەندین شوێنی تری قورئاندا دووپات کراوەتەوە، وەك: (آل عمران:٦٤)، (الجمعة:٢)، (البقرة:١)، (النساء: ١١٣)، (الأحزاب:٣٤).

پێنجەم

کورتەیەك لە چۆنیەتیی مامەڵە لەگەڵ سوننەتی پێغەمبەری خوا

لەم بەشەدا، لە چەند خاڵێکدا گرنگترین بابەتەکانی مامەڵە لەگەڵ (سوننەت)دا ڕوون دەکەمەوە، بەتایبەتی لە ڕووی چۆنیەتی کارکردن بە سوننەت و ڕوونکردنەوەی ئەوەی، کە چ جۆرێکی (سوننەت) بە بەڵگەی شەرعیی وەردەگیرێت، کە ئەوەش پێویست دەگێڕێت لە جۆرەکانی مامەڵەو هەڵسوکەوتی پێغەمبەر (تصرفات النبي) و پێگەی فەرموودەو سوننەت بەگشتیی و جۆرەکانی سوننەت لە ڕووی حوجییەتەوە، تێبگەین، بەو پێیەی ئەسڵی بابەتەکەی، کە ئەم کتێبەمان بۆ تەرخان کردووە، پەیوەندیدارە بەم باسانەوە:

جۆرەکانی سوننەت
لە ڕووی حوجییەتەوە

سوننەت بە هەموو بەشەکانییەوە: (فەرمووده)و (کردار)و (ئیقرارەکان)ی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم)، لە ڕووی بە بەڵگەبوون و حوجییەتەوە، دەبنە سێ جۆری سەرەکییەوە:

١- بەشێکی ئەو گوفتارو کردارو ئیقرارانە، پێغەمبەری خوا وەك پێغەمبەرو نێرراوی خوا بە نیازی (تەبلیغ)و ڕوونکردنەوەی ئەحکام و لە زیمنی پرۆژەی تەشریعدا، فەرمووني، یان کردووني..

ئەمجۆرەیان بە ڕەچاوکردنی ڕێساکانی (إطلاق و تقييد)، (عام و خاص)، (إجمال و تفصيل). دەبنە حوججەت و حوکمیان لێ وەردەگیرێت و پەیڕەوی لێکردنیان واجیبە. هەرکاتێکیش لەم باسەدا بە ڕەهایی باسی حوجییەتی سوننەتمان کرد، ئەم بەشەیمان مەبەستە، کە دەبێتە سەرچاوەی دووەمی تەشریع و وەرگرتنی ئەحکام، نەك بەش و جۆرەکانی تر.

دیارە هەندێك ئاماژەو بەڵگە هەن، کە دڵنیامان دەکەنەوە ئەو بەشە لە سوننەت کامەیە، کە دەبێتە حوججەت و پەیڕەوی لێکردنی پێویستە،

کە لێرەدا ئاماژە بە گرنگترین ئەو ئاماژەو بەڵگانە دەکەم:

- هەندێك جار خودی پێغەمبەری خوا، خۆی ئاماژە دەکات، کە (جبریل)ی فریشتەی ڕاسپێردراوی وەحی پێی ڕاگەیاندووم.

- هەندێك جار خودی پێغەمبەری خوا ئاماژە دەکات، کە خواو پێغەمبەری خوا فلان شتیان حەرام کردووە، یان حەلاڵیان کردووە.

- یان هەندێك دەستەواژە بەکاردەهێنێت، وەك: (إن الله أوجب)، یان (فرض)، یان (أمر)، یان) أحل) یان (حرم)..).

٢- ئەو قسەو گوفتارانەی دەکەونە خانەی (تصرفات)ی شەخصی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)، کە بە ئیعتیباری مرۆڤێکی ئاسایی و غەیرە موشەرریع، وەك محەممەدی کوڕی عبد الله، بە حوکمی عورف و عادەت و نەریتی سەردەمەکەی، یان بەحوکمی جبیللەتی شەخصی و سروشتی مرۆڤبوونی خۆی، فەرموونی، یان ئەنجامی داون، وەك جۆری خواردن و خواردنەوەو حەزەکانی ئەو بوارەو جۆری پۆشین و ڕۆیشتن و دانیشتن و هتد.

ئەم جۆرە لە سوننەت بەلای زانایانی موحەققیقەوە - وەك جصاص، قازی عیاض، قرافی، عز بن عبد السلام، شاطبي و دینەوەری- ناچنە بازنەی حوججەی شەرعی و کارپێکردنیان حوکمی ڕەوایەتییی (إباحة)ی هەیە، نەك واجببوون. بۆیە زانایەکی وەك (أبو بكر الجصاص (ت: ٣٧٠) لە سەدەی چواری کۆچییەوە لە پێناسی (سوننەت)دا وتوویەتی: "سوننەتی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ئەوەیە، کە کردوویەتی،

یان وتوویەتی، تا چاوی لێ بکرێ و لەسەری بەردەوامیی هەبێت."[1]
ئیبن قوتەیبەی دینەوەریش وتوویەتی: "سوننەت لەئایندا دەبێت، نەك لە خواردن و خواردنەوەدا.. بۆ نمونە: ئەگەر کەسێك کولەکەی نەخوارد - لە کاتێکدا پێغەمبەری خوا زۆر حەزی لێی بوو - ناگوترێت ئەو کەسە سوننەتی واز لێ هێناوە."[2]

ئەم جیاکردنەوەیە، خودی پێغەمبەری خوا لە ژیانیدا ئەنجامی داوە، لە ڕیوایەتێکدا هاتووە: (کاتێك گەیشتە شاری مەدینە، بینی کە دانیشتوانی ئەو شارە خورمای نێرو مێ لە یەکتر متوربە دەکەن، فەرمووی: ئەگەر ئەوەش نەکەن لەوانەیە خێر بێت. ئەوانیش دەستیان هەڵگرت، ئەو ساڵە بەشێکی ئەو باخە خورمای نەگرت، بەشێکیشی بەرەکەی پووچ دەرچوو. باسەکەیان بۆ پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) گێڕایەوە، ئەویش فەرمووی:

(إنما أنا بشر، إذا أمرتكم بشيء من دينكم، فخذوا به، وإذا أمرتكم بشيء من رأيي، فإنما أنا بشر).[3]

واتە: ئەڵبەتە من مرۆڤم، هەرکات لە بابەتێکی ئاینەکەتاندا فەرمانم بە هەر شتێك پێتان کرد، وەریبگرن. ئەگەر بەڕای خۆیشم فەرمانێکم بەسەرتانا دا، ئەوە بزانن، کە من مرۆڤێکم).

---

(١) الفصول فی الأصول، أبو بكر الجصاص، ٣/٢٣٥.
٩٢) تأویل مصطاح الحديث، ابن قتيبه الدينورى، ص: ٤٨.
(٣) موسليم بە ژمارە (٤٣٦٤) گێڕاویەتەوە.

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێ:

(.. إنما أنا بشر، أرضى كما يرضى البشر، وأغضب كما يغضب البشر..)[١].

واتە: بە دڵنیایی من مرۆڤێکم، وەك مرۆڤ ڕازی ئەبم، وەك مرۆڤیش تووڕە دەبم.

٣- ئەو بەشە لە گوفتارو کردار، کە لە پێغەمبەری خواوە وەك موفتی و قازی سەردەمی خۆی لێی دەرچووە، کە مەرج نیە حاڵەتەکان کت و مت پێکابێتی، چونکە هەندێکیان دوور لە (وەحی) ئەنجامی داون، بۆیە هەندێکجار لەسەر هەندێك لەمانە لەلایەن خوای گەورەوە لۆمە کراوە. ئەوانەشیان، کە حوکمدانن، یان قەزاوەتن، مەرج نیە لەگەڵ ئەم سەردەمە یەکبگرنەوە. ئەو تەقدیرەش بەلای زانایانەوە جێ هێڵراوە بۆ خەملاندن و دیاریکردنی قازی و موفتی هەر سەردەمێك.

زانای ناسراوی کورد (ابن تيمية) - هەرچەند زۆر لەگەڵ ئەم پۆلێنکردنەشدا نیە - دەڵێت: "بەڵگە لەسەر ئەوەی، کە سوننەت و فەرمانەکانی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) هەندێکیان بەبێ وەحی بوون و بە ڕەئی و هەڵبژاردنی خۆی بوون، ئەوەیە کە لەلایەن خواوە لۆمەی لەسەر کراوە، لە کاتێکدا ئەگەر (لە لایەن خواوە) فەرمانی بەسەردا بدرایە، لۆمە نەدەکرا لەسەری، لەوانە: حوکمی پێغەمبەر لە دیلەکانی بەدردا، یان وەرگرتنی فیدیە لە دیلان، یان مۆڵەتدانی بەوانەی لە جەنگی (تەبوك)دا بیانوویان هێنایەوەو

---

(١) موسلیم بە ژمارە (٢٦٠٣) گێڕاویەتەوە.

خۆیان دواخست. یان فەرمانی (وشاورهم فی الأمر) کە پێی درا، کە ئەگەر وەحی بەردەوامی لەگەڵ بوایە، پێویستی بە ڕاوێژ نەدەبوو."(١)

زانا گەورەکان بە باشی لەم بابەتە تێگەیشتوون، بۆیە پێشەوایەکی وەکو (نەوەوی) کاتێك کە پۆلێنی ئەم فەرموودانە دەکات، ئەم ناونیشانەی داناوە:

(وجوب امتثال ما قاله (صلى الله عليه وسلم) شرعا، دون ما ذكره من معايش الدنيا على سبيل الرأي).

واتە: پێویستیی گوێڕایەڵیی ئەوەی کە پێغەمبەر وەك شەرع وتوویەتی، نەك ئەوەی لەسەر کاروباری بژێویی و ژیانی دونیا وتوویەتی، بەشێوازی بۆچوون و ڕەئی.(٢)

---

(١) المسودة في أصول الفقه، ابن تيمية، ٤٥٢/١.

(٢) بڕوانە: شەرحی نەوەوی لەسەر صەحیحی موسلیم، (كتاب السلام)، باب وجوب امتثال ما قاله (صلى الله عليه وسلم) شرعا، دون ما ذكره من معايش الدنيا على سبيل الرأي).

تێگەیشتن لە پێگەی فەرموودە و سوننەت بەگشتیی

ئەم بابەتە لە دێرزەمانەوە مشت و مڕی زۆری لەسەرە، ئەوەشە وایکردووە کە ڕەوتی جۆراوجۆر دورست ببێ، کە بەندە لێرەدا لە سێ تەوژم و ڕەوتدا کورتیان دەکەمەوە:

١- ڕەوتێك کە ئەو دەستەیەن لەم نامیلکەیەدا ئاماژەمان پێکردن، بە تەواوی سوننەت ڕەدەکەنەوە و بە سەرچاوەی دووەمی شەریعەتی نازانن، تەنانەت ئەو بەشی یەکەمەش کە لە بڕگەی (١)دا پێناسمان کرد.

٢- ڕەوتێك کە لە دژایەتی ئەوانەدا زیادەڕەویی دەکەن و لە گێڕانەوەو وەرگرتنی فەرموودەو سوننەتدا دەست شلدەکەن و بڕوایان بەو پۆلێن و دابەشکردنەش نیە کە لە بڕگەی پێشوودا ئاماژەمان پێکرد. هەروەها گوێ بە مەرجی دروستیی و نادروستیش نادەن، بگرە گوێ بەوەش نادەن کە هیچ فەرموودەیەك لەگەڵ قورئان بەراورد بکەن.

بەداخەوە ئەم ڕەوتە لە مێژووی ئیسلامیدا زۆرجار زاڵبوون و گەیشتوونەتە ئاستێك کە وتویانە: (قورئان بە سوننەت نەسخ دەبێتەوە).

٣- ڕەوتی سێیەم ڕەوتێکی دروستە، کە ئێمە دەبێ پەیڕەویی لێبکەین، ئەویش تێگەیشتنی زانایانی موحەققیقی ئوممەتی ئیسلامەو بەمجۆرەیە:

جۆری یەکەمی فەرموودە - و بەگشتی (سوننەت) - کە لە بڕگەی پێشوودا باسمان لێکرد، پاش قورئانی پیرۆز، سەرچاوەی دووەمە بۆ تێگەیشتن لە هەندێك لە درێژەی حوکمەکان، بە مەرجێك جگە لە دڵنیابوونەوە لە دروستیی و نادروستیی سەنەدی فەرموودەکە، لە ڕووی مەتن و دەقەکەشیەوە دڵنیابوونەوە دروست بوویێت و لەگەڵ قورئان دژایەتیی نەبێت.

ئەمەش بابەتێکی دوورو دێژەو قسەی زۆری ئەمپەڕو ئەوپەڕ گرتنی تێدا کراوە، ئێمە نزیکترین ڕا لە حوکمی قورئانەوە هەڵدەبژێرین و تەرجیح دەدەین، هیواداریین ئەگەر ڕایەکی تری جیاواز، بیسترا، یان بینرا، نەکرێتە کێشە، چونکە ڕاو هەڵوێست زۆرن و ئەم بەشەمان وەك ڕایەکی پەسەندی میانە وەرگرتووە، کە کورتەکەی ئەمەیە:

أ- لەدرێژەی بابەتی ئیمان و بیرو بڕواو پاشەڕۆژدا، قورئان ئایەتی زۆری تەرخان کردووەو پێویست ناکات پەنا ببرێتە بەر فەرموودەی جۆری (ئاحاد)، هەرچەند پلەشیان (صەحیح) بێت.

ب - پوختەی (ئەحکام) و (ئەخلاق)و بنەماکانیان، لە قورئاندا باسکراون و دەکرێ بۆ زیادە ڕوونکردنەوە سوود لە فەرموودەی دروست وەربگیرێت.

ج - زۆربەی زانایانی حەنەفی و شافعی و تەواوی مالکییەکان - جگە لە هەندێك لە حەنبەلی و زاهیرییەکان - جەختیان کردۆتەوە لەسەر ئەوە کە فەرموودەی (ئاحاد) زانیاریی و عیلمی یەقین ناگەیەنن و گومان دەگەیەنن، بۆیە پێویست ناکات بکرێنە سەرچاوەی بابەتی گرنگی بیروباوەڕو ئەحکام.[١]

د- لە وەرگرتنی هەر فەرموودەیەکدا هەوڵبدەین ئەصڵێکی لە قورئانی پیرۆزدا بدۆزینەوە بۆ پشتڕاستکردنەوە.

---

(١) لەو زانایانەی ئەم زانیارییەیان پشتڕاست کردۆتەوە: نەوەوی لە شەرحی لەسەر (صحيح مسلم)، ١٣١/١. سەرەخسی لە (المبسوط)، ١٦١/٤. ابن حزم، لە (الإحكام في أصول الأحكام)، ١٠٧/١. (ابن عبد البر) لە (التمهيد)، ٨/١. شەوکانی لە (إرشاد الفحول)، ص: ٣٨.

دەربارەی مامەڵە و هەڵس وکەوتی پێغەمبەری خوا

لە ژێر ناونیشانی (تصرفات النبي)دا، ژمارەیەك لە زانایانی موحەققیق مامەڵەو هەڵسوکەوتی پێغەمبەری خوایان باس کردووەو پۆلێنیان کردوون بۆ چەند جۆرێك، کە ئەمەی خوارەوە پوختەو کورتەی ئەو باسەیە:

١- هەڵس و کەوتە تەشریعییەکانی:

بەشێك لە وتەو مامەڵەو هەڵس وکەوتەکانی پێغەمبەری خوا تەشریعیی بوون، واتە: وەك پێغەمبەرو گەیەنەری حوکمی خواوەند (مبلغ) دەری خستوون. کە ئەوانە بە ڕەچاوکردنی ڕێسا گشتییەکانی (عام)و (خاص)و (مطلق) و (مقید) و (مجمل) و (مقید)، واجبە پەیڕەوییان لێ بکرێت. ئەم بەشە هەندێك لە زانایان - وەك شهاب الدين القرافي (ت: ٦٨٤ ك)- ناویان لێناوە: (تصرفات بالرسالة).[1]

---

(١) بڕوانە کتێبی: الإحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام وتصرفات القاضي والإمام، شهاب الدين القرافي، ص: ٢٣.

٢- هەڵس و کەوتەکانی وەك موفتی:

ئەو بەشەن لە هەڵس و کەوتی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) کە مەبەست لێیان فتوادان بووە لەسەر حاڵەتانێکی تایبەت بەو سەردەمە، هەندێك جار ڕوونکردنەوەی موجمەلێکی قورئان بووە.

٣- هەڵس و کەوتەکانی وەك حاکم و قازییەك:

ئەم جۆرە هەڵس و کەوتەش لە لایەن پێغەمبەرەوە هەبووە. واتە: هەندێك بڕیارو حوکم و هەڵس و کەوتی هەبووە کە قەزاوەتی نێوان دوو کەس یان چەند کەس بووە، کە یان خۆی پێی زانیوە، یان خاوەنەکانیان کێشەکەیان بە مەبەستی یەکلاکردنەوە بردۆتە لای.

٤- هەڵس و کەوتەکانی وەك سەرکردەو پێشەوایەك:

ئەم جۆرە هەڵس و کەوتەش لە لایەن پێغەمبەری خواوە هەبووە. واتە: هەندێك بڕیارو هەڵس و کەوتی هەبووە وەك سەرکردەو پێشەوای ئەوکاتەی موسڵمانان دەری کردوون.

(قەررافی) دەڵێت: "ئەو کارانەی پەیوەندییان بە قەزاو پێشەواییەوە هەیە، نابێت کەس پێیان هەستێت مەگەر بە مۆڵەتی تایبەتی لە لایەن قازی، یان پێشەوای سەردەمەوە."[1] مەبەستی ئەوەیە مەرج نیە حاڵەتەکان و هەموو لایەنەکانی دۆسیە فتوایی و قەزاییەکان و

---

(١) الإحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام وتصرفات القاضي والإمام، شهاب الدين القرافي، ص: ٢٦.

جۆری کەسەکان لەیەك بچن و وەکو یەك وا بن، تا قازی و موفتی و سەرکردەی ئەم سەردەمە، کت و مت هەمان حوکم جێبەجێ بکات، کە لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا (صلی الله علیه وسلم) کراوە بە پاساوو بەڵگەی ئەوەی، کە پێغەمبەری خوا ئەنجامی داوە، بۆیە دەبێت موفتی و حاکم و پێشەوای شەرعیی سەردەم، ئەو حوکمە بدەن و یەکلای بکەنەوە!

نمونەی ئەم هەڵوێستانەی پێغەمبەری خوا، خۆی هەندێك جار ڕوونی کردوونەتەوە، بۆ نمونە فەرموویەتی:

(إنكم تختصمون لديّ، وإنما أنا بشر، فلعل بعضكم أن يكون ألحن من بعض، فأقضي له على نحو ما أسمع. فمن قضيت له من حق أخيه شيئا، فلا يأخذه، فإنما أقطع له قطعة من النار)[1].

واتە: ئێوە زۆر جار ناکۆکییەکانتان دێننە لای من، منیش مرۆڤێکم، ئێوەش لەوانەیە هەندێکتان لە هەندێکی ترتان دەم پاراوترو قسەڕەوانتر بێت، منیش لەوانەیە بەوجۆرە، کە گوێم لێدەبێت، قەزاوەت بکەم. جا، هەرکەس قەزاوەتم بۆ کردو لە مافی براکەی کەوتە سەری، با پێی ڕازی نەبێت و وەری نەگرێت، چونکە ئەوە پارچەیەك لە ئاگرم بۆ دابڕیوە.

ئەم فەرموودەیە زۆر بەڕوونی دەری دەخات، کە هەندێك جار پێغەمبەری خوا بە ئیجتیهادو بۆچوونی خۆی قەزاوەتی کردووە، دوور لە وەحی و ڕێنمویی خوایی.

---

(١) بوخاری بە ژمارە (١٦٢/٣) و موسلیم بە ژمارە (١٢٩/٥) گێڕاویانەتەوە.

لە کۆتایی ئەم دابەشکردن و پۆلێنکردنەدا بۆ هەڵس و کەوتی پێغەمبەری خوا، گرنگە بزانین کە ئەم بابەتە لە بنەما شەرعییە سەرەکیی و گرنگەکانە، بۆیە (قەررافی) لەکۆتایی باسەکەیدا وتوویەتی: " لەسەر ئەم یاسایەو ئەم جیاوازییانە، هەڵس و کەوت و (تصرفات)ی پێغەمبەرت بۆ دەردەکەوێت، (صلی الله علیه وسلم)، جا، تێبگە کە ئەم باسە لە بنەما شەرعییەکانە."[١]

---

(١) الفروق، شهاب الدین القرافی، ١/١٠٩.

٤

چ جۆرێکی (سوننەت) بە بەڵگە وەردەگیرێت؟

دیارە لە (فەرموودە)دا - واتە ئەو بەشەی کە گوفتاری پێغەمبەری خوایە- لە جۆری یەکەمی بڕگەی (یەکەم)دا، چوار مەرج گرنگن:

أ- دەبێ پێوەری زانایانی متمانەپێکراوی فەرمووەدەناس (صحیح) یان (حسن) بێت و نەچێتە خانەی (موضوع) و (ضعیف)، واتە مەرجەکانی هەردوو لایەنی (مەتن و) (سەنەد)ی تێدا بێنەجێ.

ب- دەبێ دەقی فەرموودەکە دژایەتی لەگەڵ واتاو مەدلولی ئایەتێکی (قطعي الدلالة)[1]ی قورئان نەبێت.

---

(١) دەقەکانی (قورئان و سوننەت) لە ڕووی هێزی بەبەڵگەکردنیانەوە، بە گشتیی دەبنە چوار جۆر: ١- قطعي الثبوت والدلالة. ٢- ظني الثبوت والدلالة. ٣- قطعي الثبوت، ظني الدلالة. ٤- ظني الثبوت، قطعي الدلالة. دیارە قورئانی پیرۆز هەمووی (قطعي الثبوت)ە، چونکە گومان لە (وەحی) ناکرێ، بەڵام زۆرێك لە ئایەتەکان (ظني الدلالة)ن، چونکە زیاتر لە ماناو مەدلولێك هەڵدەگرن. فەرمودەش زۆربەیان لە جۆری دووەمن، چونکە لە ڕووی سەلماندنەوە جۆری (هەڵبەستراو)و (لاواز) زیاترن و لە ڕووی واتابەخشینیشەوە زۆریان زیاتر لە

ج- دەبێ دژایەتی لەگەڵ ڕێسای گشتی (قواعد) و (ظوابط)ی هەڵێنجراو لە قورئان نەبێت.[(١)]

د- دەبێ بە قەرینەو نیشانەی سیاقدا دەرکەوێت، کە ئەو فەرموودەیە وەك (پێغەمبەرێکی ڕەسوڵ) فەرموویەتی، نەك بە ئیعتباری تری قەزاوەتی تایبەت، یان عادەتی شەخصی، وەك پێشتر جیامان کردنەوە. (ئەمە مەرجێکی هەستیارەو ڕەچاونەکردنی ئەم خاڵەیە، کە خەڵکێکی زۆری بە هەڵەدا بردووەو بە تاکە فەرموودەیەك فتوای ناڕەوا دەردەکەن).

لە (سوننەت) و (سیرەت)یشدا هەمان ئەو مەرجانە، کە ئاماژەمان پێکردن دووبارە دەبنەوە.

هـ - دەبێ ئەگەر فەرموودەکە لە جۆری تەشریعیش بوو، بەڵگە هەبێت کە ئەوکارەی دەیکات تایبەت بەخۆی نیەو بۆ هەموو ئوممەتی ئیسلامە، بۆ نمونە: واجب بونی شەو هەستانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) لە سەرەتای بانگەوازدا - کە سەرەتاو کۆتایی سورەتی

مانایەك هەڵدەگرن. (بۆ زیاتر ئاشنا بوون بەم بابەتە کە زیاتر لە سەرچاوەکانی زانستی (أصول الفقه)دا باس کراوە، بڕوانە ئەم سەرچاوانە: (الموافقات)ی (شاطبي)، (الوجیز في أصول الفقه)ی (د.عبد الکریم زیدان)، (أصول الفقه)ی (محمد أبو زهره)، (أصول الفقه في نسیجة الجدید، د. مصطفی الزلمي).

(١) بابەتی (قەواعدی قورئانیی)، یان (فیقهیی)، یان (أصولی)، بابەتێکی گرنگە، لە کۆن و نوێدا لەسەری نووسراوە، پێشتر زانایان دەستەواژەی (قواعد فقهیه)یان← →بۆ بەکارهێناوە. نمونەی هەندێك کتێبی هاوچەرخ لەو بوارەدا: (قواعد قرآنیة في النفس والحیاة، د. عمر عبد الله المقبل). (معجم القواعد القرآنیة، د. محمد موسی الشریف)، (القواعد الأصولیه)، د. مصطفی زەڵمی.

(المزمل) باسی دەکات - یان هێنانی زیاتر لە چوار هاوسەر. کە ئەمانە بەڵگەی ڕوون هەن، حوکمی تایبەتن بەخۆی.[(١)]

---

(١) بۆ بابەتی سوننەتی کرداریی، گەڕانەوە بۆ ئەم سەرچاوانە گرنگ و بەسوودە: ١- الإحكام في أصول الأحكام، أبو الحسن، علي بن أبي علي بن محمد بن سالم الأمدی (ت: ٦٣١ك). ٢- تنقيح الفصول، أحمد بن إدريس القرافي، (ت: ٦٨٤ ك). ٣- قواعد الأحكام في مصالح الأنام، سلطان العلماء، عز بن عبد السلام، (ت: ٦٦٠ ك).

چـۆنیـەتـی کارکردن بە سوننەت

بۆ ئەوەی حوکمی کارکردن بە سوننەت - بە هەموو جۆرەکانییەوە - بەواجب دابنرێت، ڕەچاوی ئەم خاڵانە پێویستن:

١- سەرەتا دڵنیابوونەوە لەو خاڵانەی سەرەوە.

٢- پاشان، ئاگاداربوون لە بنەما سەرەکییەکانی زانستی و فەرموودە (علوم الحديث)، بەتایبەتی لەجیاکردنەوەی (صحيح) لە (ضعيف) و (آحاد) لە (متواتر) و..هتد.

٣- نابێت فتوا بە تاکە فەرموودەیەك بدرێت، بەڵکو دەبێ بۆ دەرهێنانی حوکمێك، کۆی ئەو فەرموودانە کۆبکرێنەوە، کە پەیوەندیدارن بە بابەتێکەوە، پاشان لەکۆی هەموویان تێگەیشتنی دروست پەیدا دەبێ.

٤- نابێ پەنا ببرێتە بەر تەئویل و چەماندنەوەی نازانستیی واتا و مەدلولی فەرموودە، واتە: بەپێی ڕێساکانی زمانی عەرەبی واتا بکرێت.

٥- دەبێ گرنگیی بە تێگەیشتنی (مەقاصیدیی) بدرێت، واتە دوورکەوتنەوە لە ماناکردنی (حەرفی) و (ظاهری) و فەرامۆشکردنی لایەنی حیکمەتی حوکمەکان، کە لە فەرمودە دەردەهێنرێن.

٦- ئاشنایی بەرێسا گشتییەکانی زانستی (أصول الفقه)، بەتایبەتی باسەکانی (مطلق) و (مقید) و (عام) و (خاص) و (مجمل) و (مفصل) و. هتد، چونکە بەبێ ئاشنایی بەو باسانە، تێگەیشتن لە فەرموودە زەحمەتە.

٧- بۆیە وا باشترە کەسانێك، کە (فەقیهـ) نین و بەو زانستانە ئاشنا نین، خۆیان لەو جۆرە فەرمودانە نەدەن کە حوکمیان تێدایەو، زیاتر بایەخ بەو فەرمودانە بدەن، کە پەیوەندییان بە ئامۆژگاریی و ڕێنمویی و (وعظ) و (ئیرشاد)ەوە هەیە.

شەشەم

هەندێك زانیاریی لەسەرچاوەكانی فەرمودە

سەرچاوە بنەڕەتییەکانی فەرموودە

لە سەرچاوە مێژووییە بنەڕەتییەکاندا، چەندین جۆر سەرچاوە بۆ فەرموودە هەن، جیاکردنەوەو تێگەیشتنی پێگەیان، پێویستە، لەوانە:

١- کتێبەکانی (الصحاح):

کە دوو صەحیحی بوخاری و صەحیحی موسلیم مەشهورترینیانە، کە خاوەنەکانیان بە مەرجیان گرتووە دەبێ ئەو ڕیوایەتەی دایدەنێن (صەحیح) بێت، ئەڵبەتە هەرکامیان بۆ خۆیان بۆ دروستیی فەرموودە، مەرج و مەنهەجییەتی خۆیان هەیە.

٢- کتێبەکانی (السنن):

ئەوانەن، کە کراونەتە چەند باسێك، لەسەر بنەمای بابەتە فیقهییەکان، وەك: (کتاب الطهارة)، (کتاب الصلاة)، (کتاب الزکاة). وە هەروەها، وەکو کتێبەکانی: (سنن الترمذي) و (سنن النسائي) و (سنن أبي داود). ئەمانە بە مەرجیان نەگرتووە، کە هەموو ڕیوایەتەکانیان

(صحیح) یان (حسن)بن، واتە: لاوازیشیان تێدایە، کە لە کۆتایی هەر ڕیوایەتێکدا بە وشەی (ضعیف) ئاماژەیان پێکردووە.

٣- (المسانید):

ئەو کتێبانەن کە سەنەدیان تێدایە تا سەر صەحابە ڕاوییەکان، بەشێوەی (باب) و (قسم) و (مسانید) هاتوون، وەك موسنەدی ئەحمەد کە نزیکەی (٣٠٠٠٠) سی هەزار ڕیوایەتی تێدایە.

٤- (المعاجم)یش هەن:

وەك (المعجم الکبیر)ی تەبەرانی (ت: ٣٦٠ ك)، کە ڕیوایەتەکانی بەپێی تەرتیبی صەحابە کۆکراونەتەوە و مەرجی (صحیح) بوونیان لەگەڵ نیە.

٥- پاش ئەوانە، (المصنفات)یش هەن:

کە بەشێوەی بابەتن، وەك: (مصنف عبد الرزاق) و (مصنف ابن أبي شیبە)، کە لە نێوان سالآنی (١٥٠) بۆ (٢٥٠)ی کۆچی دانراون.

٢ پۆلێنی فەرموودە لای زانایان

١- لە ڕووی هێزو پێگەو پلەوە، کۆی زانایانی فەرموودەناس و زانا (اصولی)یەکان، فەرموودە دەکەنە دووبەشی سەرەکییەوە:

أ- (موتەواتەر): کە ئەویش دوو جۆرە: (موتەواتەری قەولی) و (موتەواتەری مەعنەوی)، کە ئەم جۆرە لای کۆی زانایان سەلمێنراوە و حوکمی پێ دەکرێت (ئەمجۆرە ئەو جۆرە فەرمودانە دەگرێتەوە، کە کەسانێکی زۆر دەیانگێڕنەوە، کە لە ڕووی عەقڵییەوە کۆبوونەوەیان لەسەر درۆکردن ئەستەمە).

ب- جۆری (آحاد): ئەو جۆرەن، کە کەسێك، یان دوو کەس، یان زیاتر، دەیانگێڕنەوە، بەڵام ناگەنە ئاستی (موتەواتەر)، ئەمانەش- لای کۆی زانایان - سێ جۆرن: (مەشهور، عەزیز، غەریب).

لای زۆربەی زانایان، ئەم جۆرە بە هەر سێ بەشەکەیەوە دڵنیایی و زانستی یەقین ناگەیەنن، بۆیە باشتر وایە بەراورد بکرێن لەگەڵ قورئان، یان فەرمودەی (موتەواتەر).

لێرەدا پێویستە ئاماژە بکەین، کە (حەنەفییەکان) بە جۆرێکی تر پۆلێنی فەرموودەیان کردووە، ئەوان دەڵێن: سێ جۆرن:

١- موتەواتەر.

٢- مەشهور.

٣- ئاحاد.

واتە: (مەشهور)یان جیاکردۆتەوەو، پێیان وایە جۆرێکە لە نێوان (موتەواتەر) و (ئاحاد)دا، کە ئەو فەرموودانەن لە سەدەی یەکەمدا (ئاحاد)ن، بەڵام دواتر لە سەدەی دووەم و دواتردا، ناوبانگ و شۆرەت پەیدا دەکەن و خەڵکێکی زۆر دەیانگێڕنەوە، بۆیە بۆ حوکمەکەشیان دەڵێن: عیلمی یەقینی ناگەیەنن، بەڵام گومانی نزیك لە یەقین دەگەیەنن.

دیارە ئەم بابەتی بەش و جۆرانەی فەرمودە، زۆر لەمە زیاتر هەڵدەگرێ، ئەمە تەنها پوختەیەك بوو، دەکرێ بۆ زیادە زانیاریی، سەیری سەرچاوەکانی زانستی (علوم الحديث) بکرێت.

میتۆدو مەنهەجیەتی جیاوازی زانایانی فەرموودەناس

ئەوەی بەدواداچوونی بۆ کارو ڕەنجی زانایانی فەرمووده کردبێت، دەزانێت کە لە بواری کۆکردنەوەی فەرموودەو مشت ومالّی سەنەدیاندا، هەولێکی نموونەیی و مێژووییان داوە، دیارە شێوازی کارکردنیان لەسەر ئەو بابەتە، جیاواز بووەو هەموویان یەك میتۆدیان پێڕەو نەکردووە.

بۆ ئەوەی مەبەست لە میتۆدو شێوازی کۆکردنەوەی زانایان بۆ فەرموودە، تێبگەین، ئاماژە بە گرنگترین ئەو تایبەتمەندییانە دەکەم کە ناسراوترین زانای فەرموودە پێشەوا (بوخاری (ت: ٢٥٦ ك) پێی ناسراوە، کە ئەم خالّانە گرنگترینیانن:

١- لە ڕووی پلەی سەنەدو دروستیی و نادروستیی ڕیوایەتەوە: تەنها (صەحیح)ی داناوەو بە پێودانگی خۆی پلەی لەوە خوارتری دانەناوە، بۆیە کتێبەکەشی ناوناوە: (الجامع المسند الصحیح)، ئەمە لە کاتێکدایە کە (نەسائی) و (ترمذی) و (ئیبن ماجە) لە (سونەن)ە کانیاندا وایان نەکردووەو ڕیوایەتی لاوازیشیان هێناوە، بەڵام لە کۆتایی ڕیوایەتەکەدا

نووسیویانە (ضعیف)، وەك ئاماژەیەك بۆ ئەوەی بزانرێت کە سەنەدو هێزی ڕیوایەتەکە لاوازیی تێدایە.

٢- پۆلێنکردنی فەرموودەکان لەسەر بنەمای (بەش و بابەتی فیقهیی)، بۆیە بوخاری کتێبەکەی کردووە بە (٩٧)بەش و هەر بەشەشی کردووە بە چەند بابەتێکی تایبەتەوە.

٣- دووبارەکردنەوەی فەرموودە: بۆیە کۆی فەرموودە کۆکراوەکانی صەحیحی بوخاری (٧٥٦٣) فەرموودەن[1]، لە کاتێکدا بەبێ دووبارە تەنها (٢٧٦١) فەرموودەن.

٤- ئەسڵ لە کاری بوخاریدا ئەوەیە کە تەنها فەرموودەی پەیوەست و (متصل)[2]ی داناوە، بەڵام جاروبار بۆ مەبەستی تایبەت و لاوەکیی، هەندێك ڕیوایەتی (مرسل)[3]و (معلق)[4]یشی داناوە.

---

(١) بە پێی ئەژماری عەللامە د. محمد فوئاد عبد الباقی.

(٢) (المتصل) بەو جۆرە ڕیوایەتە دەڵێن کە هیچ پچڕانێك لە سەرەتای زنجیرەی سەنەدەکەیەوە نیە، تا دەگەڕێتەوە سەر یەکەم ڕاوی صەحابە، واتە هەر ڕاوییەك ڕاستەوخۆ لەکەسی پێش خۆی بیستووە. (بڕوانە کتێبی: علوم الحدیث، ابن صلاح الشهرزوری، ص: ٤٤).

(٣) (المرسل) بەو جۆرە ڕیوایەتە دەڵێن کە (تابعی) یەکسەر ڕیوایەتەکە دەباتەوە سەر پێغەمبەری خواو نایباتەوە سەر ئەو صەحابییەی کە لە پێغەمبەری بیستووە. (بڕوانە: الکفایة، الخطیب البغدادي، ص: ٢١).

(٤) (المعلق)یش ئەو جۆرەیە کە لە سەرەتای سەنەدەکەیەوە ڕاوییەك یان زیاتر بەدوای یەکدا ناویان نەبرابێت. (بڕوانە: نزهة النظر، ابن حجرالعسقلانی، ص: ١٠٨).

٥- تایبەتمەندییەکی تری صەحیحی بوخاری ئەوەیە، کە لە ڕیوایاتدا جۆری (موقوفات)یشی هێناوە، واتە فتواو بۆچوونی صەحابەو تابعین، کە لە خۆیانەوەیەو، نەگەیشتوونەتەوە سەر پێغەمبەری خوا.

ئەمە لە کاتێکدایە، کە هەندێکی تر لە (محدثین) لە زۆربەی ئەو خاڵانەدا چاویان لەو کردووە، بەڵام لە زۆر خاڵیشدا پەیڕەوییان لێنەکردووە. بە وردبوونەوە لە جیاوازیی مەنهەجی بوخاری لەگەڵ کەسێکی وەك ئەحمەدی کوڕی حەنبەل، ئەو جیاوازییە دەردەکەوێت. بۆیە هەندێك لە زانایان باسی ئەو تایبەتمەندییانەیان بە دوورو درێژیی نووسیوە.[١]

لەم زەمینەیەدا ڕاستییەکی زانستیی هەیە، کە زۆرجار لەبیر دەکرێ و زۆریش گرنگە بۆ چۆنیەتی مامەڵە لەگەڵ فەرموودە، ئەویش ئەوەیە:

کاتێك دەگوترێ: فلان فەرموودە (صەحیح)ە، ئەبێ بزانین بە پێوەرو بۆچوونی کام لە زانایانی فەرموودە صەحیح و دروستە؟ چونکە هەرچەند لە هەندێك خاڵدا یەك قسە بن، بەڵام بۆچوون و مەرج و پێودانگ و فلتەرەکانیان جیاواز بوون و سەرجەمی زانایان لەسەر جۆری مەرجەکانی (تصحیح)و (تضعیف) پێوەرو ترازوویەکی یەکگرتوویان نیە..

---

(١) بۆ نمونە ابن حجر العسقلانی (ت: ٨٥٢ ك) لە (نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر)، یان: (شمس الدين الذهبي (ت: ٧٤٨ ك) لە (ميزان الاعتدال في نقد الرجال) و (سير أعلام النبلاء)، هەروەها: أبو زرعة، لە (الضعفاء).

بۆ نمونە:

ئەو ڕیوایەتانەی لای پێشەوا (موسلیم) بە صەحیح ناسێنراون، هەر ئەوانەن کە زۆرێکیان پێشەوا بوخاری پێشتر بە صەحیحی نەزانیون، بۆیە نەیخستوونەتە کتێبی (الجامع الصحیح)ی خۆی، بۆیە ئەوانەی لای هەردووکیان (صحیح)ن، تەنها (١٩٠٦) فەرموودەن، لە کاتێکدا بوخاری نزیکەی (٣٠٠٠)ی بە (صەحیح) زانیوە، بەڵام (موسلیم) هەموویانی وەرنەگرتووە.

یان ئەو فەرمودانەی (نسائی) و (إبن ماجە) و (ترمذی) کۆیان کردوونەتەوە، زۆربەیان هەر ئەوانەن، کە لە فلتەرەکانی (بوخاری) و (موسلیم)دا کەوتوون و نەیانخستوونەتە (صحاح)ی خۆیان، بەڵام ئەوان بە (صەحیح)یان داناون و لە (سنن)ی خۆیان کۆیان کردوونەتەوە، چونکە - وەك وتمان - مەرج و پێوەرەکانیان بۆ سەنەدی ڕیوایەتەکان جیاواز بوون. لەبەر ئەوەیشە دەگوترێت: کە بوخاری ئەو چەند هەزار فەرموودەیەی لە کۆی ٦٠٠ هەزار ڕیوایەت کۆکردۆتەوە، چونکە لەسەر سەنەدەکانیان قسەی هەبووە.

هەندێك جاریش بە پێچەوانەوە، پێشەوایانی تری فەرموودە ڕەخنەیان لە هەندێك لە ڕاوی پێشەوا (بوخاری) گرتووە، بۆ نمونە: ڕاوییەك لای (بوخاری) بە ناوی: (أحمد بن بشیر الکوفي) بەجێی متمانە زانراوە، بەڵام (نەسائی) دەڵێت:" بەهێز نیە" دارەمیش وتوویەتی: "وازی لێهێنراوە (مەتروك)ە." یان ڕاوییەکی تری لای بوخاری بەناوی

(أحمد بن المقدام بن سليمان العجلي)، (ئەبوداود) دەربارەی دەڵێت: "من فەرموودەی لێوەرناگرم، چونکە کاری بێهوودەو بێ شەرمانەی دەکرد."[١] یان کەسێك بەناوی: (إسحق بن محمد بن إسمعيل الفروي)، کە لای بوخاری جێی متمانە بووە، دارەقوتنی و حاکم دەربارەی وتوویانە: "شەرمە کە بوخاری لە کەسێکی وا فەرموودەی گێڕاوەتەوە."![٢]

ڕاستە ئەم حاڵەتانە دەگمەنن و لای سەنەدەکانی پێشەوا بوخاری دیارده نین، بەڵام هەرچۆن بێ نمونەیەکن لە قسەی زانایان، پێویستە بیانبیستین و ئاگامان لێیان بێت، بۆ تێگەیشتن لە دەستەواژەی (جیاوازیی مەنهەجیەت و پێوەرەکانی زانایانی فەرموودەو مەرجەکانیان)، چ بۆ سەنەدو زنجیرەی ڕاوی و کەسەکان، چ بۆ دەق و مەتنی فەرموودەکان، کە لە سەرەوە ئاماژەمان پێکرد، بە تایبەتی بۆ تێگەیشتنی دروست لە دوو دەستەواژەی (صحيح)و (ضعيف).

ئەی بۆچی پێشەوا حاکمی نەیساپوری (المستدرك على الصحيحين) دەنوسێ؟ چونکە پێی وایە بوخاری و موسلم زۆر دەستیان داگرتووەو زۆر فەرمودەیان نەخستۆتە ناو کتێبەکانیان، بۆیە ئەو هاتووە لە سەدەی چواری کۆچیدا بە جیا ئەو ڕیوایەتانەی هێناوە، کە لەسەر مەرجی ئەوانن، بەڵام ئەوان نەیانهێناونەتە ناوکتێبەکانیان، لەگەڵ ئەوەدا مەرجەکانی ئەوانی بۆ پلەی ڕیوایەتەکەو دروستیی و نادروستیی

---

(١) بڕوانە: الكفايه في علم الرواية، الخطيب البغدادي، ص: ٤٥٤.

(٢) الدلائل في غريب الحديث، محمد القاسم بن ثابت السرقسطى، (ت: ٣٠٢ هـ)، ص:٢١٧.

کردۆتە پێوەر..! خۆی لە پێشەکی کتێبەکەیدا (المستدرك..) دەڵێت: "لەم سەردەمەی ئێمەدا کۆمەڵێك بیدعەچی پەیدا بوون دەڵێن: هەرچی فەرموودەی دروستتان لەلا کۆبووەتەوە ناگەنە دە هەزار فەرمووده.. بۆیە ژمارەیەك لە کەسایەتییەکانی ئەهلی زانست، داوایان لێکردم، کە کتێبێك بنووسم و ڕیوایەتانێکی تێدا کۆ بکەمەوە، کە بوخاری و موسلیم پشتیان بەسەنەدەکانیان بەستووە ."(١)

بەڵام بەداخەوە وا دیارە (حاکم)یش کەوتۆتە حاڵەتی کاردانەوەی قسەی ئەو بیدعەچییانەی، کە خۆی باسیان دەکات، بۆیە بەپێچەوانەی (بوخاری و موسلیم)ەوە، لە کۆکردنەوەی فەرموودەدا دەست شل دەکات و هەزاران ڕیوایەت تۆمار دەکات، هەر ئەمەیشە وای کردووە، کە هەندێك لە زانایان ڕەخنەی لێبگرن، بۆ نمونە (ذهبي) دەربارەی ئەو کارەی (حاکم) وتویەتی: "نزیکەی نیوەی کتێبەکە لەسەر مەرجی بوخاری و موسلیمە، نزیکەی چواریەکیشی لەوانەیە، کە سەنەدی (صەحیحە)، نزیکەی چواریەکەکەی تریشی لەو کەسانەن، کە ڕیوایەتیان وەرناگیرێت و لاوازن و ناڕاستن، هەندێك ڕیوایەتیشی هەڵبەستراون." (ابن حجر)یش وتوویەتی: "حاکم دەستی شل کردووە"، (ابن تیمیة)ش وتوویەتی:" زانایانی شارەزا بە فەرموودە بە تەنها پشتیان بە (حاکم) نەبەستووە.".(٢)

---

(١) پێشەکی کتێبی: المستدرك علی الصحیحین، محمدبن عبد الله الحاکم النیشابوری.

(٢) وتاری: (المناهج الخاصة للمحدثین، منهج الإمام الحاکم)، پێگەی

ئەمانەم بۆ نمونە هێنایەوە، تا ئەگەر زانایەکمان بینی ڕەخنەی لە شێوەکارو مەنهەجی هەرکام لەو زانایانە هەبوو، نابێ پێمان سەیر بێت، یان ڕەخنەبارانی بکەین. پێشتر وتمان پێشەوا (دارەقوتنی) ڕەخنەی لە مەنهەجی بوخاری گرتووە، کەسیش ڕێی لێ نەگرتووە، یان خۆمان دەبینین کە (ابن حجر العسقلانی) - کە نازناوی (أمیر المؤمنین فی الحدیث)ی دراوەتێ - لە دەیان جێگای (فتح الباري)دا کە شەرحی بوخاری کردووە، ڕەخنە لە بوخاری دەگرێت، یان فەرمودەکانی بە لاواز دادەنێت، بە مەرجێك یەکەم سەرچاوەی متمانەپێکراوە لە ڕاڤەی فەرمودەدا، بەتایبەتی لەنێو زۆرێکی دی لە ڕاڤەکانی بوخاریدا.

زانستیی ئەلیکترۆنیی : articles.islamweb.net .

کـۆتــایی

لە کۆتایی ئەم کورتە باسەدا کە هیوادارم سوودی گەیاندبێت، بەپێویستی دەبینم کە بە کورتی ئەم تێبینییە بخەمە ڕوو:

دەبێت ئێمە لەسەر هەمان ڕێچکەی زانایانی پێشوو بڕۆین، واتە: ڕەخنەمان لە هەر کەس و تاقم و هەر بیرکردنەوەو میتۆدو مەنهەجێك، زانستییانە بێ و، نیەتمان دڵسۆزیی بێ بۆ خزمەتی قورئان و فەرمودەو ڕاستییەکان، دوور لە تەشهیرو ناوزڕاندن و هەڵبەستن و زیادەپێوەنان، کە بەداخەوە بۆ ئامادەکردنی ئەم باسەی بەردەستی خوێنەر، حاڵەتانێکی زۆری لەم بابەتەم لەو پەیج و پێگە ئەلیکترۆنیی و کتێب و بڵاوکراوەنەدا بینی، کە تەرخان کرابوون بۆ ڕەددانەوەی باسی (ڕەوتە قورئانییەکان)و ئەو شوبهەو گومانانەی کە دەیانوروژێنن..

بۆیە بەدووری نابینم، کە زۆرجار بە هۆکاری ئەو نازانستیی بوون و بێئینصافییە، کاردانەوەی هەڵەو مکوڕبوون و سووربوون لەسەر ناهەقیی، دروست ببێ، کە ئەو کاتە بەشێك لە تاوانی بەهەڵەداچوون و مانەوە لەسەر ناهەقیی، دەکەوێتە سەرشانی لایەنی یەکەم و دەستپێشخەر.

خوای گەورە لە ناهەقیی گوتن بمانپارێزێ و ڕاستیمان پێ نیشانداو بەهرەی پەیڕەویکردنی ڕاستیشمان بداتێ.

سلێمانی

گەڕەکی کازیوەی بناری گۆیژە

شوباتی ٢٠١٦

نــاوەڕۆك

ڕەوتی بەناو قورئانییەکان و حوجییەتی سوننەت

سیوتی کە ساڵی (٩١١ ك/١٥٠٥ ز) وەفاتی کردوە دەڵێت:
"بزانن، بەر ڕەحمەتی خوا کەون، لەم سەردەمەی ئێمەدا، بونی شتێك تەشەنەی کردووە، کە سەردەمانێکە لەناو چووە، ئەویش ئەوەیە کەسی ڕافزی و زندیقی وا پەیدا بووە، کە دەڵێت: سوننەت و فەرمووده بەڵگەیان پێ ناهێنرێتەوەو تەنهاو بەتایبەتی قورئان بەڵگەیە.. لە ڕاستیدا پێشترو لە سەردەمی چوار پێشەواکەداو پاش ئەوانیش، زۆرێك لەم جۆرە کەسانە هەبوون، بەڵام چوار پێشەواکەو هاوەڵانیان، لە وانەو گفت و گۆو نوسراوەکانیاندا بە توندیی بەرەنگاریان بوونەتەوە.

(شاطبي)یش، کە ساڵی (٧٥٠ ك) وەفاتی کردوە، دەڵێت:
"بیرۆکەی ئیکتفا بەقورئان ڕای خەڵکانێکە هیچ سەرو بنێکیان نیە، ئەوانە لەڕێی دروست لایان داوە، واتێگەیشتون، کە قورئان درێژەی هەموو شتێکی تێدایە، بۆیە ئەحکامی سەرچاوەی سوننەیان خستۆتە لاوە، ئەوانە بەم کارەیان لەبازنەی کۆی موسڵمانان چوونەتە دەرەوەو بە جۆرێك قورئانیان تەئویل کردووە، کە هەرگیز خوا پێی ڕازی نەبووە.

COVER DESGIN

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر - شەقامی دادگا - ژێر هوتێلی شیرین پالاس
+964 750 818 08 66
www.al-tafseer.com
tafseeroffice@yahoo.com
/TafseerOffice

2500 دینار